

TÜRK BÜYÜKLERİ
VEYA
TÜRK ADLARI

Besim Atalay

Hazırlayan
Gürol Pehlivan

YAYIN NU: 1710

KÜLTÜR SERİSİ: 956

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-131-6

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul

Tel: [0212] 251 03 50 • [0212] 293 88 71 - Faks: [0212] 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.

Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: [0212] 444 62 18

İstanbul - 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.

Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

BESİM ATALAY, 1882-1883 yılında Uşak'ta doğdu. Uşak'ta İptidai ve Rüşdiye'yi okumuş, akabinde Boduroğlu medresesine gitmiş; ancak medrese icazetini İstanbul'da almıştır. Ayrıca Dârü'l-muallimîn'e devam ederek buradan 1910 tarihinde mezun olmuştur. Konya, Trabzon, İçel, İstanbul, Maraş ve Niğde'de öğretmen ve maarif müdürlükleri yapmış, Niğde Rumlarının şikayeti üzerine açığa alınınca, Uşak'ta halı ticaretine başlamıştır. Hükümetin değişmesi üzerine tekrar İçel Maarif müdürü olmuş, burada "Müdâfa'a-i Hukuk Cemiyeti" kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başlamıştır. Ardından Uşak'a giderek orada Millî Mücadele taraftarı faaliyetlere girişmiştir. 20 Nisan 1920'de Kütahya mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmış; II, III ve IV. dönemlerde Aksaray'dan, V, VI ve VII. Dönemlerde ise tekrar Kütahya'dan milletvekili olarak 1946'ya kadar Meclis'te kalmıştır. 1936 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Milletvekilliği sırasında ayrıca Ankara Polis Enstitüsü Farsça lisan muallimliği ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörlüğü görevlerinde de bulunmuştur. Atalay, 1928-1930 yılları arasında İlk Dil Encümeni'nde, 1931-1949 arasında ise Türk Dil Kurumu'nda çalıştıktan sonra, kendi isteğiyle görevinden ayrılıp araştırmalarını evinde devam ettirmiştir. Atalay, 83 yaşındayken 7 Kasım 1965'de Ankara'daki evinde vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi derecede bilmekteydi. Hayatı boyunca Türkçü bir düşünce çizgisinde olan Atalay'ın telif-tercüme kırk dört eseri vardır. Ayrıca farklı dergi ve gazetelerde çok sayıda makalesi mevcuttur. Özellikle *Dîvânü Lûgati't-Türk* tercümesi onun uluslararası bir üne sahip olmasını sağlamıştır.

İÇİNDEKİLER

Hazırlayanın Ön Sözü.....	9
---------------------------	---

GİRİŞ

Besim Atalay: Hayatı ve Eserleri	15
Türk Büyükleri veya Türk Adları.....	22
Eserin Ad Bilimi Çalışmalarındaki Yeri Ve Önemi.....	24
Soyadı Kanunu Uygulamasında Eserin Rolü	26
Devrin İdeolojisinin Eserin Baskılarına Yansıması	33

TÜRK BÜYÜKLERİ VEYA TÜRK ADLARI

Birkaç Söz (1923 Baskısı).....	41
Başlangıç (1935 Baskısı)	43
Soyadı Almanın İyilikleri	47
Türklerde Ad Vermekle İlişkili Görenekler.....	48

SÖZLÜK

[Sözlük].....	55
Bibliyografya.....	253
İkinci Parça	255
Üçüncü Parça.....	293
Dizin.....	303

HAZIRLAYANIN ÖN SÖZÜ

Elinizde tuttuğunuz bu kitap, tamamen tesadüfi olarak yapılan ve basılan bir araştırmanın, tarihin bir kırılma anında inanılmaz etkileri olduğunu göstermektedir. Bir kitap düşünün ki size tuhaf, anlamsız gelen pek çok soyadının anlamlarını içersin. Bu nasıl mümkün olabilir? Elbette bu soyadlarının alındığı kaynak olmasıyla. *Türk Büyükleri veya Türk Adları* isimli eser işte bu kaynaktır ve yazarı da Nihal Atsız'ın “eski Türkçü, imanlı Türkçü, içi Türklük ateşiyle yanan, değerli bilgin, Türk Dil Kurumu'nun en verimli âzası” olarak vasıfladığı Besim Atalay'dır.

Besim Atalay'ı benim gözümde ilginç kılan şey, yaptığı bir-iki dokunuşla pek çok bilim insanının hayatı boyunca yaptığı/yapacağı etkinin kat kat fazlasını başarmış olmasıdır. Bunların arasında Türklük bilimi dünyasında şüphesiz en çok bilineni, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ü tercüme etmesidir. Yayımlandığı tarihten bugüne tüm dünya Türkologlarının başucu eserlerinden biri olmuş bu çalışma, tercümesini eleştirmek için bile olsa atıf yapmak zorunda olduğumuz bir eserdir. Bu eserin dışında, yaptığı diğer tercüme ve neşirlerle daha iyileri yapılan kadar Besim Atalay'ın çalışmaları hep referans verilmek zorunda olunan kitapların başında gelir. Fakat Atalay'ın bu göz kamaştırıcı bilimsel performansı bizleri yanıltabilir. Onun gizli kalmış, ancak etkileri itibarıyla bilimsel çalışmalarından belki de daha önemli olan yanı, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren içinde bulunduğu toplumu şekillendiren bir ekibin içinde olmasıdır. Bu çalışmalarında yegâne gayesi, Osmanlı toplumunu oluşturan bireyleri ulus-devlet yapısı içinde “Türklük bilinciyle” yeniden inşa etmektir. Bu hedefte Cumhuriyet'in kurucu kadrosu içinde önemli görevler üstlenmiş ve neredeyse sembolik denebilecek bir biçimde 1946 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev almıştır. Bilindiği gibi 1946, Cumhuriyet Halk Partisi'nin “inşa” görevini, belli ölçüde terk edip “isteksiz uzlaşma” yoluna girdiği bir milat olarak da okunabilir. Atalay,

Osmanlı devrinden beri ilgilendiği dil çalışmalarını Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu çatısı altında devam ettirmiş ve 1960'lara kadar "dil planlaması" faaliyetlerinin aktörlerinden olmuştur. Bu faaliyetin Türk toplumu açısından sonuçları muazzamdır ve bugün bile "iyi-kötü" kutuplarında değerlendirilmektedir. Ancak hangi kutupta olursa olsun değerlendirilmecilerin ortak kanaatleri, bu çabanın Türk dilini bir daha geri dönülemeyecek ölçüde değiştirdiğidir. Yeniden inşa, çok çeşitli yollar denenerek gerçekleştirilebilir ve bu yol hatalardan masun da değildir. Nitekim bu inşayı gerçekleştiren her kadro tarih önünde üzerine düşen sorumluluğu da almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının "Türk" kimliği içinde yeniden tanımlanmasında önemli adımlardan biri de "Soyadı Kanunu"dur. Çok defa "Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkındaki Kanun"la birlikte mütalaa edilen bu iki yasa, toplum hayatında "eski" olanın tabutuna vurulan yeni çiviler olarak da görülebilir. Soyadı Kanunu tartışmalarında milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan Besim Atalay'ı tartışmalarda göremiyoruz. Oysa yıllar öncesinden "Atalay" takma adını alıp tüm yazılarında soyadı gibi kullanmış ve Millet Meclisi'nde "konuşmayı sevmesiyle" ünlenmiş yazarımızın bu konuda mutlaka söyleyecekleri olmalıydı. Belki de evine çekilmiş *Türk Büyükleri veya Türk Adları*'ni ikinci baskısına hazırlıyordu. İlk Meclis'te I. Grup arasında yer alan, hayatı boyunca Atatürk'ün icraatlarına hep destek vermiş Atalay'ın Soyadı Kanunu projesinden çok önceden haberli olduğu, Dâhiliye Vekâleti emriyle hazırlanan kitabının ikinci baskısının tarihiyle, kanunun kabul tarihi arasındaki uyuşmadan bellidir. Sonuçta kitap sadece Vekâlet tarafından basılmakla kalmamış, kitaptan alınan isim listeleri dönemin Dâhiliye Bakanı Şükrü Kaya'nın emriyle gazetelerde yayımlanmış, böylece kitabın etkisi en ufak kasabalara-köylere kadar uzanmıştır.

Yukarıda yazılanlardan anlaşılacağı üzere kitap, "Batılılaşma" maceramızın belgelerinden biridir. Belge diyorum; çünkü günümüz Türklük bilimi açısından bakıldığında eserde pek çok hata bulunabilir ve bulunmuştur da... Ancak kaç "dil" veya "Türklük bilimi" kitabı toplumun dönüştürülmesinde bu kadar etkili olabilmiştir? İşte bu nokta, kitabın neşre hazırlanmasının hem sebebi

hem de hangi yolun izleneceğinin belirleyicisi olmuştur. Kitaptaki okuma hata/farklılıklarına dokunmadım. Çünkü bu okuma şekilleri pek çok Türk vatandaşının soyadlarında yaşamaktadır. Amaçlarımdan biri soyadınının anlamını bulamayanların, bu kitap vasıtasıyla soyadlarının hem kaynağını hem de anlamlarını bulabilmeleri olmuştur. İkinci olarak özellikle Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarından alınan adların okunuşunun bugün bile kesin olmadığı gerçeğidir. Açıkçası çok defa özel bir Türkçe gramer bilgisi olmayan tarihçilerin bu adları okuyuşlarının ne ölçüde doğru olduğu tartışmaya açıktır. Bu sebeple Atalay'ın bazı okuma tekliflerinin hâlâ değerli olduğunu düşünüyorum. Ancak şunu açıkça ifade etmeliyim ki bu öncü kitaptaki bilgileri kontrol etmeden kullanmak büyük hata olur. Okuyucu, Atalay'ın bazen ciddi yanlışlar yaptığını aklından çıkarmamalıdır.

Bu çalışmada eserin 1935 yılında yapılmış baskısı esas alınmış, 1935 baskısında olmayıp 1923 baskısında olan maddeler ise ana metne köşeli ayraç [] içinde eklenmiştir. Ayrıca 1923 baskısındaki bazı farklılıklar dipnotlarda gösterilmiştir. Gösterilen farklılıklar; bilgi içerikli ve ideolojik olanlardır. Tüm farklılıkların gösterilmesi yoluna çalışmanın başında gidilmiş, ancak çıkan binlerce dipnotun eserin okunmasını imkânsızlaştırdığı görülmüştür. Çünkü Atalay, eserin diline sonraki baskıda çok müdahale etmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir; Meşhur/ünlü, şimal/kuzey, sene/yıl, iftira/karalama, zamanında/sırasında, vali/ilbay-ilbeyi, sülale/soy, esir/tutsak, lüzum-lazım/gerek, amca/apça, emmizâde/apçasıoğlu, hürmet etmek/saymak, vefat/ölüm, Ehl-i salib/Haçlı, evlad/çocuk, fesad/geçimsizlik, zât/kişi, kelime/söz, türbe/sin, emri/buyruğu, büyükanne/ebe, şöhret-nâmdâr/ad-san, millet/ulus, zaman/gün, zamanında/gününde, unvan/ungun, muharebe/savaş, taraflarında/yörelerinde, âlim/bilgin, aile/ocak, yazıt/aktaş, hasta/sayı, hicret/göçüm, şair/ozan, millî/ulusal.

Eser, Türkçe imlânın oturmadığı bir dönemde kaleme alındığı için çok sayıda tutarsızlık içermektedir. Bu sebeple Türkçe özel ad imlâları dışındakiler, günümüz imlâsına uygun hâle getirilmiştir. Aynı şekilde eser isimlerinin imlâsı da günümüzdeki yaygın kullanıma göre düzenlenmiştir. Dipnotlarda gösterilen 1923 baskısındaki özel isimlerse aslına uygun aktarılmıştır. Bu noktada

1923 baskısında da özel isimlerin imlasının düzensiz olduğunu belirtmeliyim. Örneğin Moğol hükümdarı Çingiz, “Cengiz, Çengiz” şekillerinde yazılmaktadır. Aktarıırken kitaptaki imlâya uydum. Ancak aktarmamda uzun harfleri –günümüz Türkçesinde kullanılan aynı imlâyla yazılmış kelimeler hariç- gösterme gereği duymadım. Bu, hem asıl metinle çok tutarsız bir tasarruf hem de işlevsiz olacaktı. Tarafımdan eklenen miladi tarihler, hicri tarihin yanına konan / işaretinden sonra gelmektedir. Yaptığım zaruri düzeltmeleri ise (GP) kısaltmasıyla belirttim.

Ötüken Neşriyat’ın Besim Atalay’ın seçilmiş eserlerini yayımlama programı dahilinde hazırlanan eser üzerindeki çalışmalarına sevgili talebem Görkem Kına, 1935 baskısını yeniden dizerek ve iki baskıyı karşılaştırmama yardım ederek büyük destek verdi. Ne emeğini ne zamanını esirgedi. Kendisine çok teşekkür ederim. İlker Külbilge, Yahya Kemal Taştan, Nejdet Bilgi ve Lamin Tamssaoult’a çalışmama sağladıkları katkılar için müteşekkirim. Son olarak Besim Atalay’ın unutulmaya terk edilmiş eserlerini yayımlamak hususunda her zaman istekli olan, bu konuda mesai harcamaktan hiç çekinmeyen sevgili editörüm Göktürk Ömer Çakır’a ve Ötüken Neşriyat ailesine teşekkürlerim tabiidir.

Gürol PEHLİVAN

Manisa 2021

GİRİŞ

BESİM ATALAY: HAYATI VE ESERLERİ*

Besim Atalay, R. 1298 (1882-1883) yılında Uşak'ta doğmuştur.¹ Soyu, annesi tarafından Kaçar Oymağı bey sülalesine dayanır. Bu oymak, Uşak-Aydın ovaları arasında konar-göçer yaşarken II. Mahmud devrinde iskân edilmiştir.² Atalay, babasının vefat etmesi üzerine on yaşındayken yetim kalmıştır.³ Başkomutanlık meydan muharebesinde yenilgiye uğrayan Yunanlılar, bozgun halinde kaçarken Uşak'ı da ateşe vermişler ve 29 Ağustos 1922 tarihinde Atalay'ın annesi ve kız kardeşini öldürmüşlerdir.⁴

Atalay, hem modern okullarda hem de medresede öğrenim görmüştür. Uşak'ta İptidai ve Rüşdiye'yi okumuş, akabinde Boduroğlu medresesine gitmişse de buradan icazet alamamıştır. Uşak'tan İzmir'e oradan da İstanbul'a geçen Atalay, medrese icazetini burada almıştır. Ayrıca Dârü'l-muallimîn'e devam ederek buradan 1910 tarihinde mezun olmuştur.⁵

İlk olarak atandığı görev, Konya Darü'l-muallimîn Rüşdiye

* "Giriş" in bu kısmı, konusu gereği, daha önceki bir çalışmamın (Besim Atalay, *Bektaşılık ve Edebiyatı – Cumhuriyet Devrinin İlk Tarikat Araştırması*-, haz. Gürol Pehlivan, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015, ss. 15-22) ilgili bahsiyle benzeşmektedir. Elinizde tuttuğunuz kitaptaki biyografiye bazı yeni bilgiler ekledim, önceki biyografideki bazı bilgileri de özetledim veya çıkardım.

¹ Besim Atalay, "Müellifin Hayatı", *Türk Dili ile İbadet*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1961, s. 129.

² Atalay, *age.*, s. 129.

³ Saadetin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, 2, İstanbul: byy, ty, s. 823.

⁴ Mezar taşının fotoğrafı için bk. <http://www.usakport.com/yasam/usakta-sehit-anne-ve-kizinin-mezarlarinin-hali-yurek-sizlatiyor-h3187.html> (Erişim tarihi: 22. 12. 2019); ayrıca bk. Mehmet Karayaman, *Uşak'ta Kuvâ-yı Milliye*, İzmir: Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2009, s. 91-92. Ancak burada hatalı olarak 2 Ağustos 1922 tarihi verilmektedir.

⁵ Atalay, *age.*, ss. 129-133; Ergun, *age.*, s. 823; M. Şakir Ülkütaşır, "Besim Atalay (1882-7. XI. 1975)", *Türk Kültürü*, IV/38 (1965), s. 194; Ali Birinci, "Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri", *Türk Yurdu*, 32/295 (Mart 2012), s. 61.

muallimliği (14 Ekim 1910-13 Eylül 1911). Ardından Trabzon Darü'l-muallimîn müdürü (5 Aralık 1911-22 Eylül 1913), Ankara Darü'l-muallimîn müdürü (5 Ekim-13 Ekim 1913) oldu. Son görevinde sadece birkaç gün kalabildi; çünkü Satı Bey'in davetiyle buradan hemen İstanbul'a Darü's-şafaka'ya akaid-i diniye muallimi olarak görevlendirildi (14 Ekim 1913-2 Nisan 1914). Akabinde Konya Darü'l-muallimîn müdürlüğü (8 Nisan 1914-22 Şubat 1915) ve el işleri muallimliğine (14 Mart-22 Eylül 1915) atandı. Bundan sonra Maraş Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1915-13 Eylül 1916), İçel Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1916-24 Eylül 1917), Niğde Maarif Müdürlüğü (3 Ekim 1917-23 Nisan 1919) vazifelerine getirilmiştir.⁶ Son görevinde yerli Rumların şikâyeti gerekçe gösterilerek, görevinden alınmıştır. İstanbul'da görevine dönmek için yaptığı temaslar sırasında kendisine İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne girmesi teklifi yapılmışsa da bunu reddederek Uşak'a dönüp halı ticaretiyle uğraşmaya başlamıştır.⁷ İstanbul'da hükümetin değişmesini takiben tekrar İçel Maarif Müdürü (30 Ağustos 1919-10 Mart 1920) olmuştur.⁸ İçel Maarif müdürüken Silifke'de "Müdâfa'a-i Hukuk Cemiyeti" kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başlamıştır. Ardından Uşak'a giderek orada Millî Mücadele'ye dair faaliyetlere girişmiştir.⁹ 20 Nisan 1920'de Kütahya mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmış; II, III ve IV. dönemlerde Aksaray'dan, V, VI ve VII. Dönemlerde ise tekrar Kütahya'dan milletvekili olarak 1946'ya kadar Meclis'te kalmıştır. Bu sırada Tasarı, Millî Eğitim, Dışişleri, Kitaplık ve Bütçe komisyonlarında çalışmıştır.¹⁰ Milletvekilliği esnasında Maarif Vekâleti Hars Müdürlüğü ve bu vazifeye ek olarak Orta Tedrisat Müdür Vekilliği de yapmış,¹¹ TBMM'den milletve-

⁶ Birinci, agm., ss. 54-55.

⁷ Atalay, *age.*, s. 133.

⁸ Birinci, agm., s. 55.

⁹ Atalay, *age.*, ss. 133-134; Karayaman, *age.*, s. 91.

¹⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, III, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995, s. 698.

¹¹ Mesela 1934 yılında yapılan lise ve orta mekteplerin Türkçe-Edebiyat derslerini düzenleyen komisyonda Atalay da vardır. Bu komisyonun aldığı karara göre edebiyat derslerinde mey-mahub kasidelerine ve tasavvuf fikirlerini ihtiva eden eski edebiyata yer verilmeyecektir (*Akşam*, 14 Kanunuevvel 1934).

killiği ile memuriyetin bir arada yürütülemeyeceğine dair kanun çıkınca, bu görevini bırakmıştır.¹² 31 Kânun-ı sâni 1936 tarihinde 25 sene yedi ay bir gün hizmetle emekliye ayrılmıştır. Mebusluğu devam ettiği sürede kendisine yarım emekli maaşı ödenmiştir.¹³ Milletvekilliği sırasında ayrıca Ankara Polis Enstitüsü Farsça lisan muallimliği (28.10.1938-14.09.1939)¹⁴ ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörlüğü (1937-1942)¹⁵ görevlerinde de bulunmuştur.

Atalay, 1928-1930 yılları arasında İlk Dil Encümeni'nde,¹⁶ 1931-1949 arasında ise Türk Dil Kurumu'nda çalıştıktan sonra, kendi isteğiyle görevinden ayrılıp araştırmalarını evinde devam ettirmiştir.¹⁷ Türk Dil Kurumu'ndaki görevinden ayrıldıktan sonra, kurumun bazı uygulamalarını doğru bulmayarak, kurum aleyhinde bazı yazılar kaleme almış, bu sebeple üyelikten ihracı için haysiyet divanına verilmiştir.¹⁸

Besim Atalay 1947 yılında evlenmiş, ancak bu evlilik sadece birkaç ay sürmüştür.¹⁹ Uzun süre sağlık durumu iyi olmayan Atalay, 83 yaşındayken 7 Kasım 1965'te Ankara'daki evinde vefat etmiştir.²⁰ Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi derecede bilmekteydi.²¹

Besim Atalay, sağlıklıyken nâdir eserlerden meydana gelen koleksiyonunu, Ankara Etnografya Müzesi'ne bağışlamıştır. Bu

¹² Sadık Sarısan, *I. Dönem T.B.M.M. 'nde Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990, s. 183.

¹³ Birinci, agm., s. 55.

¹⁴ Birinci, agm., s. 55.

¹⁵ Sarısan, agt, s. 185.

¹⁶ Sarısan, agt, s. 184.

¹⁷ Atalay, age., s. 14.

¹⁸ Besim Atalay, *Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1960, s. 12; savunma metni için bk. age., ss. 13-27; Atalay'ın "bülten" yerine "belleten" kelimesinin konulmasını savunan Celal Bayar'a itirazı ve Bayar'ın onu nasıl susturduğuna dair bir hatıra için bk. Nimet Arzık, *Tek At Tek Mızrak Anılar-2*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, ss. 50-51.

¹⁹ Sarısan, agt, s. 185.

²⁰ Ülkütaşır, agm., s. 195; Sevgi Özel, *Besim Atalay*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983, s. 12.

²¹ Sarısan, agt, s. 185; Birinci, agm., s. 54.

koleksiyon 1883 parçadan oluşmaktadır ve bugün bile yer darlığından dolayı tamamı teşhir edilememektedir. Onun bağısladığı eserler için “Besim Atalay Salonu” adıyla bir salon açılmıştır.²² Bu bağışın hatırasına Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Besim Atalay Armağanı 1962* adıyla bir kitapçık yayımlamıştır. Atalay, kitaplarını da Millî Kütüphane’ye vasiyet etmiştir. Arapça-Farsça eserlerin de içerisinde bulunduğu 3946 kitap ve 1375 adet süreli yayın bu kütüphane tarafından teslim alınmıştır. Millî Kütüphane Yazmalar Şubesi Demirbaş Defteri’ne göre Besim Atalay’ın bağısladığı yazma eserlerin 273 cilt halinde ve 570 adet olduğu tespit edilmiştir.²³

Yazı hayatına on yedi yaşındayken *Ahenk* gazetesinde neşredilen bir şiiriyle²⁴ atılan Atalay’ın ilk kitapçığı 1329 [1911] yılında basılmıştır.²⁵ Üretmeyi bir tutku hâline getiren Atalay, son nefesine kadar çalışmalarına devam etmiştir. Nitekim çalışmalarından dördü, vasiyeti mucibince, ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Tespit edilebilen kitap ve risaleleri şunlardır:²⁶

1. *Bir Türk Kızının Vatan Duygusu*, Trabzon: İkbâl Matbaası, 1329 [1911], 8+1 s.

2. *Haritalı Yeni Coğrafya-yı Osmanî*, Trabzon: 1330 [1911-1912], 32 s.

3. *Yeni Coğrafya -İbtidâî Mekteblerin 2. Senesine Mahsus-*, Trabzon: Kitabhane-i Hamdi, 1330 [1911-1912], 32 s.

4. *Yeni Coğrafya -İbtidâî Mekteblerin 3. Senesine Mahsus-*, Trabzon: Kitabhane-i Hamdi, 1330 [1911-1912], 32 s.

5. *Müslümanlara Öğüd*, Trabzon: İkbâl Matbaası, 1330 [1911-1912], 184+8 s.

İlk beş kitap, Ahmed Besim imzasıyla basılmıştır. Sonraki tüm kitap ve yazıları Besim Atalay imzasıyla yayımlanacaktır.

6. *Tan Destanı*, Karahisar: İkaz Matbaası, 1336 [1920], 7 s.

²² Sarısamân, *agt*, s. 186.

²³ Sarısamân, *agt*, ss. 186-187.

²⁴ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Besim Atalay ile Görüşüm”, *Dergâh*, XIX/223 (²Eylül 2008 [¹1943]), s. 20.

²⁵ Birinci, *agm.*, s. 58.

²⁶ Eserlerin tespitinde (Sarısamân, *agt*, ss. 190-218) ve (Birinci, *agm.*, ss. 58-59) esas alınmıştır.

7. *Sakarya Destanı*, Ankara: 1337 [1921], 8 s.
8. *Armağan*, Ankara: 1339 [1923], 39+1 s.
9. *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339 [1923], 171 s.
10. *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339 [1923], 112+1 s. İkinci baskı: İstanbul, Devlet Basımevi, 1935, 6+177 s. *Türk Adları* adıyla üçüncü baskı: Ankara, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, 1936, 84 s.
11. *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340 [1924], 122+1 s.
12. *Baş Belâları -Üç Perde Manzum-*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1926, 38 s.
13. *Âşık Kerem*, İstanbul: Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1930, 173 s.
13. *Cönk -1. Defter Manzum Hikâyeler-*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, 41 s.
14. *Türk Dili Kuralları*, Ankara: Köy Hocası Matbaası, 1931, 110 s.
15. *Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Destan*, Ankara: 1931, 1 s.
16. *Onuncu Yıl Destanı*, Ankara: 1933, 8 s.
17. *15'inci Yıl Destanı*, Ankara: Ulus Basımevi, 1938, 15 s.
18. *Suna ile Çoban Hikâyesi*, Ankara: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939, 69+2 s.
19. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1939, 530 s.
20. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt 2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1940, 366 s.
21. *Bir Doçent'in Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız*, İstanbul: Alâeddin Kral Basımevi, 1940, 57 s.
22. *Türkçemizde Men-Man*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1940, 55 s.
23. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, Cilt 3*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941, 452 s.
24. *Divanü Lûgat-it-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941, 638+8 s.

25. *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1942, 382 s.

26. *Divanü Lûgat-it-Türk İndeksi –Dördüncü Türk Dil Kurultayı İçin Ayırbaşım-*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1942, 57 s.

27. *Tanrı Kitabından Namaz Türeleri*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi Yayınları, 1942, 15+1 s.

28. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1943, 885 s.

30. *Et-Tuhfet-üz-Zekıyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945, XXXII+300 s.

31. *Türkçede Kelime Yapma Yolları*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946, 4+155 s.

32. *Müeyyiret-ül-Ulûm –Tıpkıbasım, Çeviri yazılı Metin ve Dizin-*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946, XX+247+182 s.

33. *Eş-Şüzür-Üz-Zehabiyye Vel Kitâü'l Ahmediyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1949, 70 s.

34. *Seng-lâh, Lûgat-ı Nevâi –Tıpkıbasım-*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1950, X+171 s.

35. *İsraf*, Ankara: Çankaya Matbaası, 1950, 16 s.

36. *Arapça ile Türkçe'nin Karşılaştırılması*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1954, 64 s.

37. *Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1960, 28 s.

38. *Türk Dili ile İbadet*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1961, 135 s.

39. *Hayvan Hikâyeleri ya da Hayvanlardan Öğütler*, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1962, 172 s.

40. *Kur'an Tercümesi (Tanrı Kitabı)*, Ankara: Doğan Kardeş Matbaacılık Anonim Şirketi, 1962, 756+7 s. İkinci baskı: 1965.

41. *Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1967, XVI+152 s.

42. *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967, 8+87 s.

43. *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1968, 208 s.

44. *Abuşka Lûgatı ve Çağatay Sözlüğü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1970, IV+452 s.

Atalay'ın makale ve şiirlerinin neşredildiği bazı gazete ve dergiler şöyle sıralanabilir:

Ahenk (İzmir), *Köylü Gazetesi*, *Ocak* (Konya), *İslâm*, *Türk Yurdu*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni*, *Tasvir-i Efkâr*, *Ulus*, *Çağlayan* (Balıkesir), *Kopuz*, *Çınaraltı*, *Bozkurt*, *Orhun*, *Tan*, *Yeni Sabah*, *Dünya*, *Tasvir*, *İnkılapçı Gençlik*, *Türk Dili*, *Türk Dili-Belleten*, *Son Posta*, *Dinimizde Reform*, *Kemalizm*, *Türk Düşüncesi*, *Kızılelma*, *A Dergisi*, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *Hayat Mecmuası*, *Dün ve Bugün*, *Yakın Tarihimiz*.

TÜRK BÜYÜKLERİ VEYA TÜRK ADLARI

Besim Atalay'ın bu araştırması antroponimi alanında Türkiye'de yapılan ilk çalışma olarak zikredilmektedir.²⁷ Çalışma, farklı tarihlerde dört kez yayımlanmıştır. Bu yayınların ilki *Türk Yurdu* dergisinde “Türk Büyükleri veyâhûd Türk Adları” başlığıyla beş yazı hâlinde²⁸ çıkmış olup “Emon” maddesiyle sona ermektedir.²⁹ Atalay'ın çalışmasını baştan itibaren kitap olarak hazırladığı, makale dizisinin başındaki giriş yazısında bulunan “*Bunu ufak bir kitap şekline koymak aklıma geldi. [...] Ben bu kitapta Arap ve Acem adlarıyla [...] ifadeleriyle, “Şu kâğıt pahalılığında kitabımın basılıp çıkması olamayacaktır, şimdilik parça parça Türk Yurdu’nda yazmak istiyorum.”* cümlesinden anlaşılmaktadır.³⁰

Çalışma ikinci kez bir bütün olarak ve kitap hâlinde 1339/1923 yılında *Türk Büyükleri veya Türk Adları* unvanıyla basılmıştır.³¹ Eserin kapağında yazarın adı “Toplayan: Kütahya Mebusu Atalay” olarak geçmektedir. Türkiye’de ad bilimi alanında yayımlanmış ilk kitaptır.

Kitap, üçüncü olarak Latin kökenli Türk alfabesiyle ve genişletilmiş hâlde yayımlanmıştır.³² Çalışmanın dış ve iç kapaklarında yazarın adı “B. Atalay Kütahya Saylavı” olarak verilmiştir. Ese-

²⁷ Saim Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001, s. 34.

²⁸ *Türk Yurdu*, cilt: 13, sayı: 17 (11 Teşrin-i Evvel 1333), ss. 3601-3603; cilt: 13, sayı: 18 (25 Teşrin-i Evvel 1333), ss. 3624-3626; cilt: 13, sayı: 20 (22 Teşrin-i Sani 1333), ss. 3658-3659; cilt: 13, sayı: 21 (6 Kanun-ı Evvel 1333), ss. 3648-3653; cilt: 14, sayı: 2, (16 Kanun-ı sani 1334), ss. 4029-4033.

²⁹ Bu yazılara önceki değiniler için bk. Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, ss. 177-178; Sakaoğlu, *age.*, ss. 34-38.

³⁰ B. Atalay, “Türk Büyükleri veyâhûd Türk Adları”, *Türk Yurdu*, cilt: 13, sayı: 17 (11 Teşrin-i Evvel 1333), ss. 3601-3602.

³¹ *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339 [1923], 112+1 sayfa.

³² *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935, 6+177 sayfa.

rin 138-174'üncü sayfaları arasında *Tarama Dergisi*'nden, 175-177'nci sayfalarında ise *Köylerimiz* isimli kitaptan alınmış Türkçe isimler listelenmiştir.

Eser, son kez *Türk Adları* adıyla oldukça kısaltılıp sadece listelere dönüştürülerek basılmıştır.³³ Bu baskıda yazar, “Kütahya Saylavı Besim Atalay” olarak belirtilmiştir. Eserin iç kapağında “*Dahiliye Vekâleti tarafından neşredilmiştir*” cümlesi bulunmaktadır. Kitap, bu şekliyle soyadı alacaklar için bir rehber şeklinde tasarlanmıştır. Nitekim “Tarihten Alınmış Adlar”, “Tarama Dergisi’nden Seçilen Adlar” ve “Köylerimiz Adlı Kitaptan Seçilenler” olarak üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın “Ön Söz”ünde Atalay, “*Birinci parçadaki adlar için ayrıca bir kitap yazılmıştır. Basılmak üzeredir.*”³⁴ ifadesini kullanmaktadır ki bu, *Türk Adları* unvanlı kitapçıkla üçüncü baskıyı oluşturan *Türk Büyükleri veya Türk Adları*'nın Atalay tarafından aynı zaman diliminde hazırlanıp basıma verildiğinin göstergesidir. Çünkü üçüncü baskı 1935 yılında yapılmış olup 1936 yılında basılan bu kitapçığın önsözünde “*Basılmak üzeredir*” ifadesi, normal şartlarda anlamsızdır. Dönemin gazetelerinde de kısa versiyonun 1935 baskısından önce çıktığına işaret eden şu haber bulunmaktadır:

Bu adlar Türk dili araştırma Kurumunun büyük özeği üyesinden Ak-saray [saylavı] Bay Atalay'ın ikinci kez basılmakta olan Türk adları adındaki bitiğinden alınmıştır [...] Bu sıra adlar bitiğinden sonra bu adların ne demek olduğunu, adı taşıyanın kim idiğini nerede yaşadığını neler yaptığını gösterir büyükçe bir bitik daha çıkacaktır.³⁵

Şu durumda belli ki kısa versiyon daha önce çıkması planlanmış olmasına rağmen, belki matbaadaki aksaklıktan dolayı, 1936'da yayımlanabilmiş; ancak bu kitaptan çıkarılan ad listeleri İç İşleri Bakanlığı marifetiyle gazetelere, kitap hakkındaki yukarıdaki bilgiyle birlikte gönderilmiştir.

³³ *Türk Adları*, Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, 1936, 84 sayfa.

³⁴ Atalay, *Türk Adları*, s. 7.

³⁵ *Halkın Sesi*, 26 İkinci Teşrin 1934; *Kurun*, 26 İkinci Teşrin 1934; *Savaş*, 28 Son Teşrin 1934; *Son Posta*, 27 Teşrinisani 1934.

Eserin Ad Bilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi

Atalay'ın araştırması, ad bilimi alanında yayımlanan ilk kitap ve antroponimi alanında neşredilen ilk makaledir. Ancak Atalay'ın konuyu “ad bilimi” açısından ele aldığı söylenemez. Açıkçası bir ilk çalışma olarak Atalay'ın eseri, yöntem bakımından oldukça sorunludur.³⁶ Fakat araştırmanın yayımlandığı 1917-1923 zaman aralığında Türk diliyle ilgili çalışmaların Osmanlı Devleti'ndeki seviyesi düşünüldüğünde bu durum çok şaşırtıcı değildir. Kaldı ki Atalay'ın bu çalışmayı yapmaktaki amacı bir “antroponimi kitabı” yazmak da değildir. Nitekim bu kitabı, etrafındakilerin kendisinden Türkçe isimler sorup istemeleri sebebiyle kaleme aldığını yazmaktadır.³⁷ Bu durum, aşağıda kısaca ele alacağım Türkçülük fikrinin etkisiyle Türkçe ad alma akımının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Eser, kitap olarak ilk yayımlandığı sırada Hüseyin Namık Orkun tarafından eleştirilmiştir.³⁸ Orkun'un eleştirileri dört başlık altında toplanabilir. İlk olarak eserin adıyla içeriği arasında uyumsuzluk olduğunu yazan Orkun, böyle bir başlığa sahip eserin tüm Türk büyüklerini kapsamaması gerektiğini, ayrıca kitaptaki isimlerin rastgele toplanmış olduğunu söyleyerek çalışmanın yöntem bakımından kusurlu olduğunu ifade etmiştir.³⁹ İkinci olarak Atalay'ın Türkler ile Moğolları aynı millet olarak kabul etmesini, yeni Türkoloji çalışmalarından habersizliğinin bir göstergesi olarak görmüştür. Orkun'a göre hele Cengiz Han'ı temize çıkarmak için seçilmiş bazı kayıtları kullanması bilim zihniyetinden uzak olduğunun göstergesidir.⁴⁰ Üçüncü olarak kitabın içindeki bazı kelimeler üzerinde durmuş olan Orkun, “Tanju” unvanının To-

³⁶ İbrahim Şahin, *Adbilim (Çerçeve, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016, s. 32.

³⁷ Besim Atalay, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339, s. 4.

³⁸ Hüseyin Namık, “Türk Büyükleri veya Türk Adları”, *Millî Mecmua*, 1/12 (Nisan 1924), ss. 191-192. Bu arada makalenin A. Esat Bozyiğit (*Türk Adbilimi Bibliyografyası*, Ankara: Ayıldız Yayınları, 1995, s. 60) tarafından, sehven, Besim Atalay'a ait olarak gösterildiğini de belirteyim.

³⁹ Hüseyin Namık, agm., s. 191.

⁴⁰ Hüseyin Namık, agm., s. 192.

lun Han'la ilgili olmadığını bu unvanın Hiung-nu'larla ilişkili olduğunu yazmaktadır. Öte yandan yazarın Macarcadan tahkik ettiği kelimeleri pek doğru olarak öğrendiğine işaret etmiştir.⁴¹ Burak Reis'in adının "Barak" olduğu iddiasını da uygun bulmayan Orkun, kitapta bu açıklamayla tutarsız maddelerin bulunuşa da işaret etmiştir. Ayrıca Atalay'ın "katun-kadın" kelimelerini "hatun"dan bozma olduğunu reddetmiş, tam tersine hatun sözcüğünün "katun"dan geldiğini belirtmiştir.⁴² Atalay, kitabın 1935 baskısında bu eleştirilerden sadece "katun>hatun"la ilgili olanını düzeltmiştir. Orkun, son olarak eserin lisanını sade olması yönüyle çok beğenmiş, bu bağlamda yeni imlâyla yazılmasını çok doğru bulmuştur. Ancak kelimelerin yer yer eski imlâyla yazıldığına dikkat çekmeyi de ihmal etmemiştir. Sonuç olarak Türkoloji tahsilini Macaristan'da yapmış olan eleştirmenin kitabı bilimsel açıdan çok yetersiz, ancak "*Velhâsıl bu kitap; hâlis Türkçe ad var mıdır? diyerek kendi benliğimizle eğlenmek isteyen kozmopolitlere ve eski kafalılara müskit bir cevap teşkil ettiği için halkî eserlerin en faidelileri meyânına idhal edilebilir*"⁴³ cümlelerinin işaret ettiği üzere, yazıldığı devirdeki işlevi açısından faydalıdır.

Kitap, ilk eleştiriden yıllar sonra bu kez Mehmet Ölmez tarafından soyadlarıyla ilgili bir makale⁴⁴ içerisinde eleştirilmiştir. Ölmez'in yazısı, seçilmiş üç ad sözlüğünün içerdiği kelimelerin değerlendirilmesine yönelik olup makalede özellikle Atalay'ın kitabı üzerinde durulduğu görülmektedir. Makale, üç noktada bu kitaplara eleştiri getirmiştir. İlki, o devirde henüz güvenilir metin yayınlarının olmaması sebebiyle bu kitapların Türkçe adların tespiti noktasında hataya düşmeleri; ikinci olarak Türk ve Moğol halklarının birbirine karıştırılması sebebiyle Moğolca kelimelerin Türkçe zannıyla bu sözlüklere girmesi, son olarak da örneğin Çince gibi başka dillerdeki kelimelerin bu sözlüklere girmeleri.⁴⁵ Ölmez, Atalay'ın kitabında geçen pek çok adın bugün Türklük bi-

⁴¹ Hüseyin Namık, agm., s. 191.

⁴² Hüseyin Namık, agm., s. 192.

⁴³ Hüseyin Namık, agm., s. 192.

⁴⁴ Mehmet Ölmez, "Dil Devrimi Sonrası Ad ve Soyadlarımız", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 24/II (2000), ss. 107-117.

⁴⁵ Ölmez, agm., ss. 108-109.

liminde yaygın okunuşlarını vermiştir.⁴⁶

Kitabın üzerinde eleştirel bir biçimde son duran araştırmacı İbrahim Şahin'dir. Kitabın kendisini görmediği anlaşılan Şahin, Saim Sakaoglu'nun makale ve kitap versiyonlarından yaptığı uzun alıntılar üzerinden eseri değerlendirmiş, yöntem açısından çalışmanın bir antroponimi araştırması olarak kabul edilemeyeceğini, olsa olsa "*folklorik ve etnografik bir çalışma*" olabileceğini belirtmiştir.⁴⁷

Yukarıdaki eleştiriler dikkate alındığında, Atalay'ın çalışmasının önemli yöntem ve içerik eksiklikleriyle mâlûl olsa bile ad bilimi alanında yayımlanmış ilk kitap olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Kitap, içeriğiyle değilse bile, tarihin önemli bir anında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının soyadlarını seçtikleri temel metin olmasıyla her zaman önemini muhafaza edecektir.

Bu kısımda son olarak Besim Atalay'ın eserinin "kişi adları" hakkında yazılan diğer kitaplara ciddi anlamda etki ettiğini söyleyebilirim. İnsanların çocuklarına ad araması her zaman geçerli bir ihtiyaç olduğu için Türkiye'de erken dönemlerden itibaren bu tip yayınlar yapılmıştır. Soyadı kanunu sırasındaki ihtiyaca binaen birden çeşitli kitapçıkların basıldığı görülmektedir. Gerek bunlar gerekse sonrakiler Atalay'ın kitabından intihal boyutlarında aktarmalar yapmışlardır. Bu yüzden Atalay'ın hataları da tekrarlanmış ve böylece bu kitapların Atalay'ı ne boyutlarda kullandıkları açık bir şekilde tespit edilebilmiştir. Bu aktarmalar, doğal olarak Atalay'ın kitabının baskısı tükendikten sonra bile etkisinin devam etmesini sağlamıştır.

Soyadı Kanunu Uygulamasında Eserin Rolü

II. Meşrutiyet sonrası hızlanan ve teşkilatlanmış Türkçülük akımının etkisiyle bazı aydınların ve gençlerin asıl isimleri dışında Türkçe lakap-unvan aldıkları bilinmektedir.⁴⁸ Nitekim Ziya "Gökalkap", Besim "Atalay", Tekin Alp, Demirtaş, Kaya Alp, Konur Alp,

⁴⁶ Ölmez, agm., ss. 109-115.

⁴⁷ Şahin, age., s. 32.

⁴⁸ Ölmez, agm., s. 107.

Menku Kaan bunlar arasında sayılabilir.⁴⁹ Bu akımın oluşmasında Türkçü eğitimcilerin önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Nitekim “*Maarif müdürü bulunduğum sıralarda öğrencilere Türkçe adlar almalarını söyledim ve kendilerine Türk adlarını gösterir cedveller verdim*”⁵⁰ diyen Besim Atalay da bu eğitimcilerden biridir. Yine Atalay, elinizde tuttuğunuz eseri yazma sebebini açıklarken konuyu aydınlatan bilgiler vermektedir:

Ara sıra Konya’dan, Ankara’dan Maraş’tan, İçel’den, Uşak’tan aldığım mektuplarda benden ‘Türk adları’ istiyorlardı. Bu adları ya talebeye verecekler veyahut kendileri alacaklardı. Bunlara şüphesiz cevaplar yazılıyordu. Bir gün Mut eşrafından bir zât çocuklarına vermek için benden birkaç ad istedi; hatırımda olanları yazdım verdim; bununla kalmadı; bu ad sahiplerinin kim olduklarını da öğrenmek arzu etti: Biz, kitaba başvurduk, derken iş büyüdü. Türk adlarını toplamak hevesi uyandı. Günümün bir-iki saatini bu işe kapattım. Altı yüz kadar kadın ve erkek adları topladım. Ufacık bir Türk kamüsü oluverdi.⁵¹

Bu uygulamanın başlarda Osmanlı aydınları tarafından küçümseildiği, alaya alındığını, Atalay’ın “*İlk Türkçe ad aldığım zamandan tutunuz da tam yirmi yıl, şairler ile, fıkralar ile benimle alay edenler bulunmadı mı? Bu adamlar sonra soyadlarını benden istediler!*”⁵² ifadesinden anlıyoruz. Nitekim bu alıntı, hem Türkçe takma ad alma uygulamasının yaygınlaşmadığını⁵³ hem de soyadı kanununa giden yolda ilginç bir aşamayı oluşturduğunu gösterir niteliktedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından pek çok inkılabın yapıldığı bir evreye girildi. Bunlardan biri de “Soyadı Kanu-

⁴⁹ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, ss. 217-222.

⁵⁰ Atalay, *Türk Dili ile İbadet*, s. 134.

⁵¹ Atalay, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, s. 3.

⁵² Baltacıoğlu, agm., s. 20.

⁵³ Ölmez, agm., s. 107; bu noktada Millî Mücadele esnasında Maarif vekili olan Rıza Nur’un okullara genelge göndererek öğrenci isimlerinin Türkçeleştirilmesini istediği de belirtilmelidir. Nihal Atsız’a göre şimdiki (1962) pek çok öğretmenin Türkçe isimleri o devirden kalmadır. bk. “Atsız, Dr. Rıza Nur’u Anlatıyor”, *Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferi ve Çektiklerimiz*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, s. 242.

nu”ydu. Bu konuyu ilk gündeme getirenin 5 Mart 1923’te *Küçük Mecmua*’da çıkan “Türklerde Aile Adları” yazısıyla Ziya Gökalp olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴ Gökalp, daha sonra aynı yazıyı son kısmına önemli bir ekleme yaparak 18 Mayıs 1924’te “Aile Adları” adıyla *Cumhuriyet* gazetesinde yeniden yayımlamıştır.⁵⁵ Cumhuriyeti kuran idarenin bu fikirlerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim kanunla ilgili çalışmaların 1929 yılından öncesine gittiği görülmektedir.⁵⁶ Ancak Soyadı Kanunu Tasarısı 11 Mart 1933 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne verilebildi. Tasarı, İçişleri ve Adalet Komisyonlarında görüşülmüş ve 11 Aralık 1933’te hazırlanan raporlar TBMM Başkanlığı’na sunulmuştur.⁵⁷ Hükümetin tasarısından önce Muğla milletvekili Nuri Bey konuyla ilgili bir kanun tasarısı sundu. Nihayet 16 Haziran 1934’te tasarı, Nuri Bey’in kanun teklifi ve komisyon raporları TBMM’de tartışmaya açıldı.⁵⁸ Kanun, bazı maddeler üzerine yapılan tartışmaların ardından 16 Haziran 1934’te kabul edilmiştir.⁵⁹ Kanun, bütün vatandaşların 2 Temmuz 1936 tarihine kadar soyadlarını seçmelerini mecbur tutuyorsa da⁶⁰ başta halkın ilgisini çekmemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa’ya 24 Kasım 1934 tarihli kanun ile “Atatürk” soyadının verilmesiyle birlikte, konu toplumun ilgisini çekecek ve soyadı seçme faaliyetleri hız kazanacaktır.

Bu noktada “Soyadı Kanunu”nun amaçları üzerinde durmak gerekmektedir. Bu kanun ve ardından gelen uygulamalar, açıktır

⁵⁴ Ziyaeddin Fahri, “Soyadı Meselesi-2”, *Tasvirî Efkâr*, 19 Eylül 1942.

⁵⁵ Ziya Gökalp, *Makaleler*, IX, haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, ss. 116-119.

⁵⁶ Timuçin Ertan, “Cumhuriyet Kimliği Tartışmasının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu”, *Kebikeç*, 10 (2000), s. 258.

⁵⁷ Mihtat Atabay, “Soyadı Kanunu ve Bu Konuda Yapılan Tartışmalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 42 (2005), s. 232; Zehra Yılmaz, *Atatürk’ün Sosyal Değişim Politikaları İçerisinde “Soyadı Kanunu” ve Yankıları*, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, ss. 17-20.

⁵⁸ Atabay, agm., ss. 233-234; Ertan, agm., s. 259

⁵⁹ Ertan, agm., ss. 259-264; Atabay, agm., ss. 234-241; Zakir Avşar, Ayşe Elif Emre Kaya, “Cumhuriyet Türkiye’sinin Halkçılık Uygulamaları: Soyadı Kanunu Örneği”, *Turkish Studies*, 8/5 (Spring 2013), ss. 78-80; Yılmaz, agt, ss. 21-36.

⁶⁰ Ahmet Köyer, “Müneverler Soyadı İşinde Rehberliğiniz Lazım”, *Ülkü*, 7/38 (Nisan 1936), s. 115.

ki Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet inşası için atılan adımlardan biridir.⁶¹ Kendini dinî ve mahallî unsurlar etrafında tanımlayan Osmanlı toplumunu, Türk ulusu kimliğinde yeniden inşa etmek isteyen Cumhuriyet'in yönetim kadrosunun bu kanunun özülü ilgili hiçbir anlaşmazlığının olmaması bunun göstergesidir.⁶² Nitekim kanunun maddeleri arasında olmamasına rağmen,⁶³ alınacak soyadların “Öz Türkçe” olması devamlı olarak vurgulanmıştır.⁶⁴ Bu noktada Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın arkadaşlarına verdiği öz Türkçe soyadları, dönemin gazeteleri vasıtasıyla halka iletilmiş,⁶⁵ böylece bir özendirme yapılmaya çalışılmıştır. Kanunun Batı dünyasıyla kültürel yakınlaşmayı artırması da amaçlardan biridir. Nitekim Türklere sülale adının özel isimden önce geldiğini belirten bazı İç İşleri ve Adalet komisyonu üyelerinin⁶⁶ soyadının da bu şekilde olmasına yönelik önerilerinin kabul edilmemesini bu amaca bağlamak mümkündür. İşte bu noktadan kanun, milliyetçi-muhafazakâr aydınların sürekli eleştirisine maruz kalmıştır. Özellikle 1942'de Rıza Nur, Osman Turan, Hüseyin Namık Orkun, Remzi Oğuz Arık, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi isimlerin birbiri peşi sıra konuyla ilgili yazılarının neşredildiği görülmektedir.⁶⁷ Bunların içinde Fındıkoğlu, 1960'lı yıllara kadar istikrarlı bir biçimde eleştirilerini devam ettirmiş-

⁶¹ Meltem Türköz, *Naming and Nation-building in Turkey -The 1934 Surname Law-*, New York: Palgrave Macmillan, 2018, ss. 1-32.

⁶² Demo Ahmet Aslan, “Modern Türkiye’de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanununun Rolü”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/3 (Bahar 2006), ss. 156-161.

⁶³ Konuyla ilgili gibi görünen yegâne kanun maddesi “3. Rütbe memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumî edelere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soy adları kullanılamaz.”

⁶⁴ Aslan, agm., s. 168; Ertan, agm., s. 268; Yılmaz, agt, s. 46.

⁶⁵ Yılmaz, agt, ss. 46-49.

⁶⁶ Saim Sakaoğlu, “Türkçede Soyadları”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı Fasikül*: 2, 11 (1979), s. 375-376.

⁶⁷ Bunların dökümü, özeti ve tahlili için bk. Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, *Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız*, İstanbul 1942, s. 3; Ziyaeddin Fahri, “Soyadı Meselesi-1”, *Tasviri Efkâr*, 7 Ağustos 1942; Ziyaeddin Fahri, “Soyadı Meselesi-2”, *Tasviri Efkâr*, 19 Eylül 1942; Ziyaeddin Fahri, “Soyadı Meselesi-3”, *Tasviri Efkâr*, 28 Eylül 1942; Ziyaeddin Fahri, “Soyadı Meselesi-2”, *Tasviri Efkâr*, 23 İlkteşrin 1942.

tir.⁶⁸ Fındıkoğlu'nun temel eleştirisi, soyadı kanunun geleneksel Türk aile ad alma biçimine uygun olmamasıdır. Ona göre bu kanuna fikir babalığı yapan Gökalp da soyadlarının isimden önce getirilmesini öngörmüştü. Bu noktada Fındıkoğlu şu soruyu sorar; “*Gökalp, bir aile kanunu yapmak vazifesinde bulunsaydı nasıl hareket ederdi? Bu hususta mütefekkimizin sarıh bir teklifi mevcut değildir.*”⁶⁹ Gökalp'ın *Küçük Mecmua*'da yayımlanan yazısına atfen bu yorumu yapan Fındıkoğlu yanılmaktadır. Çünkü Gökalp, bu yazının *Cumhuriyet* gazetesindeki genişletilmiş versiyonunda bu hususta nasıl hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir:

6) Avrupaî devir- Avrupaî devirde, dedelerinden birinin şahsî ismi yahut hırfetinin ismi, Avrupa'da olduğu gibi **aile ismi** itibar olunarak bütün nesillerde **şahsî isimden sonra getirilmek suretile başlayacaktır**. Ali Çapan, Ahmet Avunduk gibi meselâ, Hamdullah Suphi Bey'in oğulları ve torunları hep ‘Suphi’ olacaktır.

İşte yeni nüfus kanununca mecburî addedilmesi lâzım gelen ve nüfus defterlerinde **esas olacak olan aile ismi, şu sonki tarzda olmalıdır. Bu şekilde** hem (...) hem de ‘oğul’ ve ‘zâde’ gibi fazla tâbirlerden azâde bulunmuş olur.⁷⁰

Koyu olarak belirttiğim kısımlar, Gökalp'ın Fındıkoğlu'ndan ayrıldığı noktalardır ki açıkça görüldüğü üzere, Gökalp bu noktada Cumhuriyet idaresinin soyadı uygulamasına –sülale adı meselesi hariç- doğrudan fikir babalığı etmiş olup Fındıkoğlu'nun eleştirilerini Gökalp'a dayandırmasının bir dayanağı yoktur. Nitekim milliyetçi-muhafazakâr çevrelerin bu eleştirileri, temelde, kanunda herhangi bir değişim yapılmasına yol açmamıştır.

Soyadlarının öz Türkçeden seçilmesi noktasında *Türk Büyükleri veya Türk Adları* kitabının devreye girdiğini görüyoruz. Yukarıda hem 1935 hem de 1936 baskısının aynı zaman diliminde ayrı versiyonlar hâlinde kaleme alındığının kanıtları gösterilmişti. Belli ki eser, biri Türk isimleri hakkında bilgi vermek, diğeri ise soyadı kanunu çerçevesinde pratik ihtiyaçları karşılamak için ha-

⁶⁸ Fındıkoğlu'nun konuyla ilgili yazıları için bk. Sakaçoğlu, agm., ss. 417-419; Bozyigit, age., ss. 79-84.

⁶⁹ Fındıkoğlu, age., s. 9.

⁷⁰ Ziya Gökalp, “Aile Adları”, age., ss. 118-119.

zırlanmıştı. 1936 baskısındaki “*Dahiliye Vekâleti tarafından neşredilmiştir*” ifadesi ve Jandarma Genel komutanlığı Matbaası’nda basılması bunun somut göstergesidir. Atalay, her iki versiyonun “Başlangıç/Ön Söz”üne de “Soy Adı Almanın İyilikleri” başlıklı bir kısım koymuştur:

Soyadı alan bir adamın, adı, sanı, soyu, sopu yüzlerce, binlerce yıl unutulmayacak, torundan toruna sürüp gidecek, değerli bir andaç olarak kalacaktır. Büyük şehirlerde soyadı bırakılmış olduğu için, ikinci, üçüncü dededen sonrası unutulur gider. Sağlam bir aile tarihi kurulamaz.

Uygur olarak yaşamak isteyen ulusların bütün bireyleri, bütün ocakları birer soyadı alırlar. Bu ad; kişiyi soyuna, ocağına, yuvasına bağlamak için iyi bir bağdır.

Anadolu’da soyadının sonuna ‘-gil’ getirilerek karşısındakine anlatmak istenir. ‘Toygargile gittim’, ‘Kösegil bu gece bize gelecekler’ denir ki aşağı yukarı aile ve ocak yerine kullanılmaktadır. Bir-iki büyük şehirle, İstanbul, bu güzel sözü atarak yerine ‘-ler’ almıştır: Toygarlar, Koçlar, Köselers gibi.⁷¹

Kitabı bastırmanın İçişleri Bakanlığı olduğu, dönemin kaynakları tarafından da onaylanmaktadır. Kitap, Soyadı Kanunu’nun çıkmasını takiben bakanlık tarafından Nüfus Müdürlüklerine gönderilmiş ve soyadların bu kitaptan seçilebileceği belirtilmişti.⁷² Ayrıca devrin ulusal ve yerel basın organları İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın emriyle, vatandaşlara örnek olması için, kitaptan öz Türkçe adları liste olarak yayımlamıştı.⁷³ O dönemin gazetelerinden *Milliyet*’in 24 Teşrin-i Sani 1934 tarihli nüshasından alınan haber şöyledir:

İçişleri Bakanı Sayın Bay Şükrü Kaya’nın buyruğu ile soy adlarını, kişi adlarını gösterir bir yazı koymağa başlıyoruz. Bu adlar Türk dili araştırma kurumunun büyük özeği üyesinden Aksaray saylavı bay

⁷¹ Besim Atalay, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935, s. 5; Besim Atalay, *Türk Adları*, Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, 1936, s. 6 (Bir-iki farklılık dışında “Başlangıç/Önsöz” aynıdır).

⁷² Atabay, agm., s. 243; konuyla ilgili müstakil bir çalışması olan Türköz (age., ss. 98-99), kitabın bu merkezî pozisyonunun farkında değil gibidir.

⁷³ Aslan, agm., s. 168.

Atalay'ın ikinci kez basılmakta olan 'Türk Adları' bitiğinden alınmıştır. Bunun içerisinden beğenenler, isteyenler bir ad seçip alabilirler."⁷⁴

Nitekim Anadolu Ajansı'nın gazetelere gönderdiği⁷⁵ bu listeler⁷⁶ sayesinde kitaba ulaşma imkânı olmayanlara dahi kitapta yer alan isimler ulaştırılmış, böylece eserin etki alanı alabildiğine genişlemiştir. Nitekim eserdeki isimlerin neredeyse tamamının soyadı olarak alındığını internet taramaları göstermiştir. Bu isimlerin farklı etkenler sonucu bazı değişikliklere uğrayarak alındığı da görülmektedir. Örneğin "Pozam" (Şafak) kelimesi soyadı olarak "Pozdam" biçiminde alınmıştır. Soyadı sahibinin kelimenin Hunca ve anlamının "şafak" olduğu yönündeki açıklaması,⁷⁷ birebir Atalay'ın isim hakkında verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

Bir soyadı örneği, 1923 baskısının da soyadı almakta kullanıldığını göstermektedir. 1923 baskısında olan "Kankurbay" adı 1935 baskısında mevcut değildir. Ancak bu adın soyadı olarak kullanıldığı görülüyor.⁷⁸ Esasen Moğolca "Konkortay" isminin⁷⁹ Atalay tarafından okunuşu olan adın başka bir kaynaktan bulunduğunu sanmıyorum. Tabii ki konuyla ilgili o yıllarda yayımlanan başka bir kitap, bu ismi Atalay'ın 1923 yılında yayımlanan kitabından iktibas etmiş olabilir.

⁷⁴ Aslan, agm., s. 168, dn. 61 (aynı yerde ayrıca haberin *Akşam*, *Anadolu*, *Ege*, *Antalya* gazetelerinin hangi tarihli nüshalarında yer aldığı bilgisi de verilmektedir.); ayrıca bk. *Hakimiyet-i Milliye*, 26 İkinci Teşrin 1934; *Halkın Sesi*, 26 İkinci Teşrin 1934; *Kurun*, 26 İkinci Teşrin 1934; *Savaş*, 28 Son Teşrin 1934; *Son Posta*, 27 Teşrinisani 1934; *İzmir Postası*, 27 Teşrinisani 1934.

⁷⁵ "Soyadı Seçimine İç İşleri Bakanlığının Yardımı. Anadolu Ajansı Her Gün Öz Türkçe Adlar Göndermeye Başladı", *Yeni Asır*, 27 Teşrinisani 1934.

⁷⁶ Bu listelerin yayımlandığı tarih aralıkları bazı gazetelerde şöyledir: *Kurun*, 26 Teşrinisani-9 Birinci Kanun 1934; *Akşam*, 26 Teşrinisani-9 Kanunuevvel 1934; *Ulus* 26 Teşrinisani-11 İlkkanun 1934; *Türk Sözü*, 26 Teşrinisani-10 Birinci Kanun 1934; *Yeni Asır*, 26 Teşrinisani-10 Kanunuevvel 1934. Listeler aşağı yukarı aynı harflerde kesilmiştir. Belli ki kısa süre içinde liste yayımlama işi tavsamıştır.

⁷⁷ Emine Gürsoy Naskali, *Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri*, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2013, s. 114.

⁷⁸ *Anadolu*, 2 Birincikânun 1938.

⁷⁹ Tuncer Gülensoy, Paki Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, s. 259.

Öte yandan Atalay'ın listesine dönemin tanınmış gazetecisi Vâ-nû, *Haber* gazetesinde ufak bir itirazda bulunur:

Dün bütün gazeteler Besim Atalay Bey'in bir listesini bastı. Bunu gözönünde tutarak soyadı almak gerekmiş [...] Bana kalırsa, Besim Atalay Beyin topladığı liste küçük adlar için değerli bir pınardır, yoksa soy adları için değil!⁸⁰

Nitekim *Haber* gazetesi, 27 İkinci Teşrin 1934'ten itibaren Galip Bingöl'ün hazırladığı listeyi yayımlar.⁸¹

Devrin İdeolojisinin Eserin Baskılarına Yansıması

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bir devir kapanıp yenisi açıldı. Elbette yeni devir kendi zihniyetini, ilkelerini ve şartlarını da beraberinde getirdi. Esasen Osmanlı devrinden beri Türkçü-Devrimci bir zihniyete sahip olan Besim Atalay için bu yeni şartlara uymak bir sorun teşkil etmemiştir.⁸² Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kesintisiz yedi dönem milletvekilliği yapması da bunun somut bir göstergesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün çok sevdiği, hatta soyadını bizzat verdiği söylenen⁸³ Atalay'ın Cumhuriyet devrimlerine

⁸⁰ *Haber*, 27 İkinci Teşrin 1934.

⁸¹ *Haber*, 27 İkinci Teşrin 1934.

⁸² Nitekim 24 Aralık 1921 tarihinde TBMM'de saltanat aleyhinde çok sert bir konuşma yapmıştır. Bk. Fatma Ünver, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerinde (1920-1924) Saltanat ve Hilafet Aleyhinde Düşünce ve Görüşler*, Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 120.

⁸³ Kazım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, [ty], s. 54. Burada yer alan Besim Atalay'a soyadının Atatürk tarafından verildiği bilgisini ihtiyatla karşılıyorum. Öncelikle Besim Bey, "Atalay" adını Osmanlı devrinden beri kullanmakta olup bunun Türkçülük bağlamında kendi tercihi olduğunu, Baltacıoğlu ile yaptığı bir görüşmede açıkça söylemiştir (Baltacıoğlu, agm., s. 20). İkinci olarak, eğer böyle bir durum olsaydı, Atatürk'ü çok seven Atalay'ın otobiyografisinde (bk. Atalay, *Türk Dili ile İbadet*, ss. 129-135) bu hususa değineceğini düşünüyorum. Bu noktada şöyle bir yorum yapılabilir; belki Atatürk, Besim Bey'in herkes tarafından bilinen takma adını ona soyadı olarak vermişti. Kazım Özalp da bu olayı yıllar sonra eksik hatırlamış olabilir.

çok bağlı olduğu, kendisinden bahseden tüm kaynakların üzerinde birleştikleri bir husustur.

Eserin 1923 ve 1935 baskıları karşılaştırıldığında temelde “saltanat” teması etrafında kümelenmiş kelimelerin atıldığı veya değiştirildiği görülmektedir. Bu tema etrafında görülen en çarpıcı değişiklik, 1923 baskısında Osmanlı padişahları için kullanılan saygı ifadelerinin tamamının 1935 baskısında kaldırılmış olmasıdır. 1923 baskısında 84 defa geçen Osmanlı padişahlarının adından sonra getirilen “hazretleri/ hazretlerinin” ifadesi sonraki baskıda bir kere bile atılmaksızın Atalay tarafından sansürlenir. Aşağıda vereceğim birkaç örneğin yeterli olacağını düşünüyorum:

1923 Baskısı ⁸⁴	1935 Baskısı
Orhan Gazi hazretlerinin	Orhan Gazi'ye
Fatih hazretleri	Fatih
Osman Gazi hazretleri	Osman Gazi
Üçüncü Sultan Murad hazretleri	Üçüncü Murad
Padişahımız Sultan Aziz hazretleri	Sultan Aziz

Sansürden nasibini sadece padişahlar almamaktadır. Osmanlı hanedan üyelerine saygı ifadesi olarak 1923 baskısında geçen “kardeşleri” kelimesi 1935 baskısında değiştirilmiştir:

1923 Baskısı	1935 Baskısı
Sultan Osman Gazi hazretlerinin kardeşleri olan Gündüzalp 'ın oğludur.	Osman Gazi'nin kardeşi olan Gündüzalp 'ın oğludur.

Aynı tema bağlamında “padişah” kelimesinin 1935 baskısında hiç kullanılmadığı görülüyor. Oysa 1923 baskısında kelime büyük bir rahatlıkla kullanılmaktadır. Bu bağlamda 1923 baskısında 150 kez geçen “padişah” kelimesi 1935 baskısında hiç geçmemektedir. “Padişah” kelimesi, bazen tamamen atılmakta bazen de “bey, han, hakan, kral” gibi kelimelerle değiştirilmektedir. Anlaşılan Atalay, “padişah” gibi Osmanlı saltanatını çağrıştıran bir kelime yerine

⁸⁴ Kitabın neşredilen metni içinde çıkarılan kısım, cümle ve kelimeler dipnotlarda gösterildiği için sayfa numaralarını verme gereği görülmemiştir.

bu çağrışıma hiç veya çok az sahip olan başka unvanları kullanmayı yeğlemiştir. Değiştirme biçimleri aşağıdaki gibidir:

1923 Baskısı	1935 Baskısı
Selçikli padişahlarından	Salçuklularından
Akkoyunlu padişahlarından	Akkoyunlu hanlarından
Hindistan'ın padişahı	Hindistan'ın Hakanı
Bu padişah adaleti	Bu adam doğruluğu
Harzemşahların ikinci padişahıdır	Harzemşahların ikincisidir
Selçik padişahlarının	Salçuk krallarının
Selçikli padişahlarına	Büyük Salçuklulara
İran Selçiklilerinden on üçüncü padişahın	İran Salçuklularından
Gazne padişahlarından Sultan Mahmud'un	Gaznelilerden Mahmud'un
Bu padişah	Bu
padişahlarındandır	beylerindedir
İlhanlı Padişahlarından Sultan Mahmud Gazan Han	İlhanlı Gazan Han

Saltanat kelimesiyse 1923 baskısında 21 kere geçmekte olup 1935 baskısında sadece bir yerde bırakılmış, diğerleri metinden çıkarılmıştır. Birkaç örnek üzerinde değişimleri izlemek mümkündür:

1923 Baskısı	1935 Baskısı
Tekinoğulları saltanatına	Tekinoğulları Devletine
Yedi ay saltanat sürdükten	Yedi ay hanlık sürdükten
İran'da saltanat süren	İran'da hüküm süren
hükümet ve saltanattan sonra	hükümetten sonra
Kendi isteğiyle saltanatı bırakmış	Kendi isteğiyle hanlığı bırakmış

Saltanat kavram alanıyla ilgili yukarıda verilen kelimeler konusunda hassas olan Atalay'ın "sultan" unvanıyla ilgili bir tasarrufu olmamıştır. Belli ki yazar, bu sözcüğü Osmanlı kavram dünyasının dışında tüm Türk tarihini ilgilendiren bir unvan olarak düşünmüş ve 1935 baskısında da kullanmaktan çekinmemiştir.

"Tahta çık-" ise Atalay'ın düzenli olarak 1935 baskısından çıkardığı ifadelerdendir. 1923 baskısında 46 yerde geçen bu ifade, 1935 baskısında üçüncü madde olan "Abakay" hariç, tüm mad-

delerden ayıklanmıştır. Bu maddeden çıkarılmamasının sebebini, maddenin kitabın en başında olmasına bağlıyorum. Belki de araştırmacı, bu ifadeyi çıkarma fikrine sonradan kapıldı. Belli başlı değişiklik tipleri şunlardır:

1923 Baskısı	1935 Baskısı
Tahta çıkmıştı	Han olmuş
Tahta çıkmıştır	Hakan olmuştur
Tahta çıkmıştır	Bey olmuştur
Hicri 678'de tahta çıkmıştı. Tahta çıkınca "Melik Mansur" unvanını aldı.	"Melik Mansur" ungununu almıştır.
Tahta çıkmıştı	Kral olmuştur
Tahta çıktığı zaman	Kral olunca
Tahta çıkmıştı	Sultan olmuştur
Tahta çıkmıştır	Hanlık yapmıştır

"Hanedan" kelimesinin 1923 baskısında 12 defa geçtiği görülmektedir. 1935 baskısında bu kelime ya çıkarılmış ya da değiştirilmiş ve ana metinden tamamen temizlenmiştir. Sadece listeler kısmında "soydan" kelimesini açıklamak için kullanılmıştır. Değişimler şöyle listelenebilir:

1923 Baskısı	1935 Baskısı
Cengiz hanedanı	Cengiz torunları
Arpad hanedanı	Arpad torunları
Çağatay hanedanındandır	Çağataylılardandır
Akkoyunlu hanedanının	Akkoyunlulardan
Sui hanedanını	Sui imparatorlarını
657'de Tataristan kaanı oldu. Çin hanedan-ı hükümdarisini büsbütün ortadan kaldıran ve yerine Mogol hanedanını koyan budur.	G. 657'de Çin'i büsbütün eli altına alan budur.

Saltanat temasıyla ilgili son kelime "payitaht"tır. 1923 baskısında sadece üç defa geçen bu sözcük, 1935 baskısından tamamıyla çıkarılmıştır:

1923 Baskısı	1935 Baskısı
Paytahtı olan Panoni'de (Tokay).	D. 453'te oturduğu Tokay
Uğuz Han'ın paytahtı	Uğuz Han'ın oturduğu yer
Ulutaş'ın paytahtı Ordukend'dir.	Ulutaş Ordukent'te oturdu.

Bu noktada Atalay'ın “halife” kelimesiyle ilgili tasarrufunun bulunup bulunmadığı merak edilebilir. Bu kelime 1923 baskısında 68 kere geçmektedir. 1935 baskısında ise kelimenin kullanımı 16'ya düşmekle birlikte, tamamen atılmadığı görülüyor. Atılanlarda ise genellikle “halifeleri” kelimesi, halife sülalesinin adına bağlı olarak, “Abbasoğulları, Abbashılar, Ümeyyeoğulları” şeklinde ifade edilmiştir. Eserde Osmanlıların halifeliğiyle ilgili bir yer vardır. Öneme binaen bu kısmı aşağıda veriyorum:

1923 Baskısı	1935 Baskısı
Padişahlarımızın büyüklerinden sayılırsa da Türklerin boş yere Mısır'da ve İran'da kanlarını döktürmesi, hiç de bir faydası olmayan halifelik yükünü üzerine alması, her işinde Türklükten ziyade mezhep düşüncesiyle hareket etmesi bağışlanmaz günahlarındandır.	Sultan Selim boş yere İran'da, Mısır'da Türk kanı döktürmüş, kuru bir ad için uğraşmıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi 1923 baskısında Atalay, daha serttir. Bu sertliği 1923 yılında şiddetlenen halifelik tartışmalarına⁸⁵ bağlamak mümkündür. Bilindiği gibi Cumhuriyet'in ilanından sonra halifelik kurumu bir müddet daha sürdüyse de konu, şiddetli tartışmaların odağında olmaya devam etti ve nihayet 3 Mart 1924'te Hilafet kaldırıldı. 1935 yılında ise Türkiye için artık hilafet, haki-katen “kuru bir ad”dan başka bir şey değildir.

⁸⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, ss. 72-83; bu tartışmaların dökümü için bk. Ünver, a.g.t.; Kenan Çelik, *Hâkimiyet-i Millîye ve İkdâm Gazetelerinde Hilafet Tartışmaları (1919-1924 Arası)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019; Hilafet'in kaldırılması sürecinde yaşanan tartışmalar için bk. *Millî Hâkimiyet ve Hilafet*, haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017 [İlk baskı, *Hilâfet ve Millî Hâkimiyet*, Ankara Matbuat ve İstihbarat Matbaası: 1339 (1923)].

TÜRK BÜYÜKLERİ
VEYA
TÜRK ADLARI

BİRKAÇ SÖZ (1923 BASKISI)

Biz Türkler çok çok tuhaf adamlarız; bize göre bilmek başkalarını öğrenmek ve bizden uzak olan şeyleri anlamaya çalışmaktır. Kendimizi öğrenmek hiç aklımıza gelmez; kendimize bir varlık bile vermeyiz.

Türkler, Arap tesiri altında kaldıkları günden beri her gün biraz daha kendilerini unutmuşlar; biraz daha kendilerinden uzak olmaya çalışmışlardır. Avrupalıların tesirleri altında kaldıkları günden beri de kör körüne onlara benzemeye, uymaya yeltenmişler.

Boyuna bin sene Arap, Acem tarihi okumuşlar, Arap ve Acem destanı dinlemişler; Tanzimat'tan sonra da Avrupalıları görmek ve dinlemek istemişler. Fakat son zamanlarda geçirdikleri felaketler ve bin yıldan beri aldıkları dersler Türklerde bir az da kendilerini öğrenmek ve bellemek yolunda bir heves ve gayret uyandırmıştır.

Ara sıra Konya'dan, Ankara'dan Maraş'tan, İçel'den, Uşak'tan aldığım mektuplarda benden "Türk adları" istiyorlardı. Bu adları ya talebe verecekler veyahut kendileri alacaklardı. Bunlara şüphesiz cevaplar yazılıyordu. Bir gün Mut eşrafından bir zât çocuklarına vermek için benden birkaç ad istedi; hatırımda olanları yazdım verdim; bununla kalmadı; bu ad sahiplerinin kim olduklarını da öğrenmek arzu etti: Biz, kitaba başvurduk, derken iş büyüdü. Türk adlarını toplamak hevesi uyandı. Günümün bir-iki saatini bu işe kapattım. Altı yüz kadar kadın ve erkek adları topladım. Ufacık bir Türk kamûsu oluverdi.

Ben bu kitapta Arap ve Acem adlarıyla anılan Türk büyüklerini yazmadım; çünkü onlar benim düşüncemden dışarıda kaldıkları gibi onların tercüme-i hâlleri birçok Arap ve Osmanlı müellifleri tarafından yazılmıştır. Fakat hiçbir müellif ayrıca Türk büyüklerini yazmamıştır. Ben ufak bir adım attım; tamamlamaya çalışacağım, benden önce kim tamamlarsa kendi hesabıma teşekkürler ederim.

Her millet için büyüklerini tanımak bir haktır. Kimse kimseye "Sen babanı tanıma, sen dedelerinin dünyadan nasıl gelip geçtiklerini öğrenme, sen eski atalarının adlarını, sanlarını belleme!" diyemez; derse en tabii bir hakka dokunmuş ve en büyük bir haksızlık etmiş olur. Bir mil-

let için kendini ve kendi büyüklerini tanımaya uğraşmak bir vazifedir; bunu yapmayan bir millet efradı “millî vazifelerini” yapmamışlar sayılır.

Tuhaftır. Her şey Türklere gelince değişir; en iptidai ve tabîî hakları bile teslim edilmez, en açık ve millî vazifelerinin yapılmasına meydan verilmez, her kafadan bir ses çıkar, her köşeden bir gürültü yükselir. Herkes işe karışır; hatta medreselerin tozlu ve örümceklî dolaplarında uyuklayan kara kaplılar bile bu hususta söz sahibi kesilirler; iş de bu dedikodular arasında boğulur kalır.

Sayıları az ve fakat saygıları çok olan bir takım Türk gençleri bu tabîî hakkı tanımaya ve tanıtmaya ve bu millî vazifeyi yapmaya söz vermişlerdir; onlar yollarında yürüyeceklerdir: Tanrım yol açıklığı vere!

Yine biz Türklerde eski ve fena bir hâl var ki kendi dilimizin kelimeleri adları bize hoş gelmez; kaba buluruz. Arap ve Acem kelimeleri hoş ve güzel gelir. Şüphesiz ki bu da hem kendimizi ve hem o lisanları bilmediğimizdendir. Söz gelimi! Osman, coşkun; Edhem, bukağı; Hişam, Haşim, kuru yufkacı ve tiritçi demektir.

Fransızlarda Berger, çoban; Pierre, taş gibi adlar pek çoktur. İngilizlerde Dykes, hendek, set, maden damarı; Red House, kızıl ev, kırmızı vücut manâsına olan pek bayağı adlar vardır. Hele Araplarda “Kelb, Kilâb” Çerkeslerde “Havzak, Mavzak” gibi adlar az değildir.

Eski Türkler adı “gökten inmiş” saymazlardı; çocuk hak kazandığı adı alırdı.* Onun için Türk adlarının bu yüzden de büyük bir değeri vardır.

B. ATALAY

* Çünkü Araplar “El esmâü tenzilü mine’s-semâi” derler. Ad verirken fala bakarlar. Eski Türkler ise çocuk bir yaşına girince bir ziyafet verirler ve çocuktaki kabiliyete göre ad verirler. Yahud çocuk adını kılıcıyla alırdı. Bizde hâlâ bu âdet kalmıştır; çocuklara kabiliyetlerine –sungunlarına- göre ad takıp duran kadınlar Anadolu-muzda pek çoktur. (BA)

BAŞLANGIÇ (1935 BASKISI)

Bütün uluslar gibi Türk ulusu da öteden beri kendi varlığından doğmuş, kendi dilinden alınmış adları kullanır dururdu. Gün oldu ki Turan'da Türk varlığı sarsıldı. Araplar, Türk illerinin birçok yerlerine sokuldular. Kendilerinin giremedikleri yerlere kültürleri giriyordu. Araplar, hem İran'da hem Turan'da ulusal varlığı yıkıyorlar, binlerini öldürüyorlar, düşünenleri ortadan kaldırıyorlar, eski varlığı gösteren ne varsa silip süpürüyorlardı. Arası çok geçmeden İran'da ulusal kalkınma başladı. Çünkü İran, Araplardan çok ağır tekmeler yemişti. Her kalkınmanın hızı vurulan tekmelerin hızıyla dendeş olur.

Turan'da Arap yıkıcılığı o denli ağır olmamıştı. İran Şiilik perdesi altında ulusal varlığını diriltmeye çalışırken, Turan koyu Sünniliği tuttu; eski İran-Turan anlaşmazlığı kendini burada da gösterdi. Türkler, Arap'tan artık Arapçı oldular. Arap'ın nesi var nesi yoksa benimsediler, bayağı kendilerini unuttular.

Arap adları da bu aralık Türkler arasına girmeye başlamıştır. İlk önce Arap adlarını din uluları, hocalar aldılar; hakanlar, hanlar aldılar. Yavaş yavaş ulusa doğru da bu adlar yayılıyordu.

Türk adları çapulcu bir ordunun önünden kaçıp çekilen, sarp yerlere sığınan kimseler gibi bozkırlarda, ücra yaylalarda, ıssız köylerde tutunmaya çalışıyordu. Nitekim bugün bile köylerde, obalarda birçok Türkçe adlar yaşamaktadır.

Arapça ad almak işi o kadar gülünç bir hal almıştı ki Arapların hiç kullanmadıkları türlü türlü sözler ad oluyordu. Bununla da kalınmıyor, ölmüş, unutulmuş Arap adları bulunup kullanılıyordu. Türkçe adları bile Arapça kılığa sokmaya çalışanlar görülmüştü. Nasıl ki Kıpçak Hanlarından Berkey Han'ın adını Arapça Bereket'e, öz Türkçe bir ad olan Kadir adını Arapça Kadir'e, Hulakû'yu Helâk'a yaklaştıranlar bulundu. Alâettin, Salâhattin, Nurettin, Nurullah, Feyzullah gibi birtakım adlar moda oldu; bu adları taşıyanların ne nomla ne de Tanrı ile bir ilişkileri vardı.

Çok beğenerek kullandığımız Arap adlarının anlamlarını göz önüne alırsak, bunların ne kadar gülünç oldukları açığa çıkarılır. Haşım: Tirit içi; Edhem: Bukağı; Affan: Yiril yiril kokan; Necla: Şaşı; Nahid: Oğursuz² bir yıldız, turunç memeli kız.³

Türkler müslümanlıktan sonra Farsça adlar da almışlardır. Çünkü uzun yıllar İran'ın başında bulundular. Şurası açıktır ki Farsça ad almak, Arapça ad almak kadar yaygın ve genel olmamıştır. Alınan Farsça adlar pek azdır: Feridun, Behzat, Nevzat, Pakize, Humayun, Ferhunde gibi...

Salçukoğulları içinde en koyu Acem adı olarak kendilerine Keyhusrev, Keykubat diyenler olmuştur. Öz Türk bir boydan gelmiş oldukları gün gibi açık duran Maraş'ın Dulkadiroğulları kendilerini Sasanlıların torunları diye tanıtmak istemişlerdir.

Bizde öyle koyu Arapça ad taşıyanlar görülmüştür ki onların Türk olduklarına kimse inanmaz: İbnülhadi Hayrettin, Ebülkamel Mehasin, Nasrullah Saim, Harünnisa, İbnirrefik Talat adları gibi...

Türk adıyla tanınmış olanlardan öyleleri görülmüştür ki eski adlarının yanına Arapça bir de ungun almışlardır. Yelbuğa'nın "Melikü'l-Eşref Ebu'l-Ma'alî", Ay Bey'in "Kutbuddin" ungunlarını almaları gibi.

Türkçe adın önüne bir Arapça ad almış olanlar da görülmüştür. Mahmut Yalvaç, Sadettin Özbek gibi. Birçok duygulu eski Türkler, Arapça adlarını hemen hiç kullanmamışlardır. Uluğ Bey gibi. Uluğ Bey'e hocaların vermiş oldukları Arapça ad, ancak mezarı başında telkîn verilirken işitilmiştir.

Türk adları arasında en çok yiğitlik gösteren adlar vardır: Alp, Korkmaz, Ölmez, Yiğit, Paşa Yiğit, Batır, Salar, Salancı gibi.

Bundan başka yırtıcı hayvanların adları da ad olarak alınmıştır: Arslan, Kaplan, Bars, Börü, Kurt, Buğa, Tosun, Babur, Porsuk gibi.

Yırtıcı kuşların adları dahi kişi adı olarak alınmıştır: Sungur, Lâçin, Toğrul, Doğan, Atmaca gibi.

Demir, Gümüş, Altın gibi adlar da kullanılmıştır. Hele Taş, Kaya gibi adlar çok görülmüştür.

² uğursuz (GP)

³ Bunu erkek adı olarak alanlar vardı. (BA)

Akbıyık, Karahan, Alakuş, Kızılbey, Sarıyatı, Bozkurt, Gökbörü gibi renklerle yuğurulmuş⁴ Türk adları çoktur.

Günle, ayla yapılmış birçok adlarımız vardır: Gündoğdu, Günhan, Aydoğmuş, Aybey, Aykut gibi.

Birtakım kelimelerin sonuna “m” harfi getirerek yeni adlar yapılmıştır. Balı, Balım; Han, Hanım; Can, Canım; Sevi, Sevim; Bek, Beküm gibi. Öteden beri birtakım kimseler “-m ekinin dişiliği gösteren bir ek olduğunu, hangi kelimenin sonuna gelirse dişiliği gösteren bir ek olduğunu, hangi kelimenin sonuna gelirse dişiyi gösterdiğini” yazarlarsa da doğru değildir. Nitekim Balım, Hacım gibi adlar, erkek adıdır.

Hanım adı, hem erkeğe hem de kadına verildi. Nitekim Hindistan Türk krallarından birinin adı Hanım Han’dır. Beküm ile Sevim kadın adı olarak görülüyor. Bu örnekler karşısında diyebiliriz ki “-m eki dişilik gösteren bir ek değil, sevgiyi bildiren bir ektir.” Türkler adlarda bile erkekle kadını ayırmak istememişlerdir.

Bu kitapta beş bin altı yüzden artık Türk adı görülmektedir. İsteyenler bunlardan birini soyadı olarak alabilirler. Bu adlar, kişi adı da olur.

Buradaki adlar üç bölüğe ayrılmıştır. Birinci bölüm, tarihte yaşamış olan kimselerin adlarıdır. Bu adların ne demek olduğu, bu adları taşımış olanların kim idikleri görülecektir.

İkinci bölükteki adlar, Türk Dili Araştırma Kurumu’nun çıkarmış olduğu *Tarama Dergisi*’nden alınmıştır. Bunlar ad olabilecek sözlere aittir.

Üçüncü bölüm, İçişleri Bakanlığı’nın yedi yıl önce çıkarmış olduğu *Köylerimiz* adlı kitaptan seçilmiştir. Köy adlarının birçokları kişi adından gelmiştir.

Bu kitapta bulunan beş bin altı yüz adın bütün Türklere yeti-meyeceği açıktır. Başka uluslarda olduğu gibi bizde de gerek soy, gerek kişi adlarının sayısı az olacaktır.

Birçok uluslar vardır ki, adları sayılabilecek denli azdır. Altı bin adı bulunan bir ulus yok gibidir.

Biz, bu işin ilk kurumunu yapıyoruz. Adların birbirine benzemesini dileyenler, Türkçe sözlerden birtakım yeni adlar yapabilirler.

Türkçemizde birçok sözler vardır ki hem ön ek hem de son ek

⁴ yoğurulmuş (GP)

gibi adlara gelerek yepyeni adlar yapar. Er, Bay, Tay, Tekin, Timür gibi: Erdoğan, Erdoğan, Erkul; Bayer (Bayar), Berker, Baykara, Baybars; Albay, Talbay, Taybuğa, Tayçin; Karatay, Oktay; Tekinalp, Alptekin, Sevüktekin; Timüçin (Timürçin), Toğatimür, Esentimür, Demirtaş, Taşdemir; Erçin, Çiner gibi.

Birtakım sözler de vardır ki yalnız son ek gibi kullanılır: Kerbuğa, Ketbuğa, Karabuğa gibi.

Yalnız ön ek olarak kullanılanlar da vardır: Aybey, Aybars, Gündoğdu, Gündüz, İlhan gibi.

Bundan başka Türkçemizde çok güzel, çok kullanışlı ve adam demek olan “-men, -man” eki vardır ki eski bir adın sonuna getirilerek yeni bir ad elde edilebilir. Bu ek, hem isimlere hem sıfatlara hem de fiil köklerine getirilir: Soyman, Sümen, İlmen, Esemen, Tağman, Yasaman, Barman, Ataman, Sarman, Sökmen, Göçmen, Karaman, Gökmen, Sayman, Salman, Yetmen, Yalman gibi söylenişte kolay, işitilişte güzel olan bu ekle yeni yeni adlar yapılması unutulmamalıdır.

Bundan başka dilimizde kullanışlı birçok ek daha vardır ki bunlarla sayısız yeni adlar yapılabilir:

Al: Tugal, Bayal; Aş: Ayaş, Koyaş; At: Onat, Erat; Az: Ayaz, Topaz; Ay: Talay, Anay; Alay: Atalay, Mangalay (Mengûlay); Ce: Gökce, Beyce; Ca: Karaca; Cıl: Aycıl, Baycıl; Ça: Akça, Tança; Çak: Kolçak, Kapçak; Çek: Gökçek; Çin: Barçın, Yalçın; Çin: Timüçin, Erçin; Dam: Saydam, Ildam; Daş: Demirdaş, Gönüldaş; Deş: Yekdeş; Dem: Çiğdem, Tildem; Dız: Yaldız, Yıldız; Duz: Salduz; Tık: Taytık, Saltık; El: Eynel, Güzel; Ş: Tekeş, Keleş; Em: Kösem, Ertem; Ge: Bilge, Bige; Gin: Bilgin, Sevgin; Gar: Aygar, Toygar, Bulgar; Gur: Uygur, Tangur; Gut: Tangut, Salgut; İnç: Sevinç, Eminç; İnç: Kılınç, Narınç; Indir: Bayındır, Çavıldır; Kar: Koçkar (Kaçar), Avkar; Kaz: Bulkaz, Aykaz; Lan: Taylan, Aklan, Kaplan; Lu: Kutlu, Mutlu; Sa: Samsa, Baysa; Sal: Soysal, Baysal; Ur: Uğur, Konur; Uz: Uğuz, Yavuz gibi.

Yeni adlar yapmak için göstermiş olduğum bu yollardan başka iki adı bir araya getirip yağurmakla da yeni birçok ad elde edilebilir: Güngörmüş, İlbasan, Yağıbasan, İltüzün, Yelbuğa, Gümüştekin, Alparslan, Atabey, Asitekin, Sungurtekin, Demirtaş, İlseven, Güzelçin, Günaydın, Aktan, Altay gibi.

Fiil köklerinin sonuna birtakım edatlar ve ekler getirilerek -tasrif ederek- yeni adlar yapılabilir. Söz gelimi; “bilmek” fiilinden Bilge, Bilgen, Bilgin, Bileç, Bilcen, Bilecen, Bilin, Bilmen, Bilimen, Bilçin; “sevmek”ten Sevim, Sevinç, Sevge, Sevin, Seven (Gülseven); “inanmak”tan İnan, İnaç, İnak, İnal, İnalbay, İnaltekin gibi.

Gerek fiil köklerine gerek isimlere -çın, -çin, -ın, -in eki getirmekle çok güzel adlar elde edilir: Ayçın, Alçın, Salçın, Sevçin, İrçin; Sayın, Bilin, Bulun, Tuyun, Ögün gibi. “-Em” eki de kullanılacak eklerdendir: Erem, Görem gibi.

Anadolu’da eskiden kalma birçok ad vardır, bunların güzel olanlarını atmamak, yeniden ad olarak kütüğe geçirtmek gerektir. Anadolu şehirlerinin birçoklarında soy adının sonuna Farsça “zade” getirmek görenek olmuştur. “Zade” sözünü atmalı, kullanışa geliyorsa yalnız Türkçe adı bırakmalıdır. Toygar Zade: Toygar; Bayık Zade: Bayık; Tekeş Zade: Tekeş olmalıdır.

Anadolu’da birtakım yabancı, kötü, ocak adları dahi vardır. Bunları almamak gerektir: Boksoyoğlu, Doymazoğlu gibi.

Şu sırada birtakım kimselerin eski Arapça adları Türkçeye çevirerek soyadı almakta oldukları görülüyor. Bu iş, pek kötü bir nesne değilse de bütün adlarda bu yapılamaz. Çünkü dilimize çevrilen birçok adların dipsizliği, yakışsızlığı sırtacaktır.

Haydi Hasan’a “Gökçek, Gökçen” diyelim. Etem için “Bukağı”; Velid’e “küçük çocuk, köle”; Necla’ya “şaşı” demek gerektir ki kimse böyle bir adı beğenmez.

Soyadı Almanın İyilikleri

Soyadı alan bir adamın, adı, sanı, soyu, soppu yüzlerce, binlerce yıl unutulmayacak, torundan toruna sürüp gidecek, değerli bir andaç olarak kalacaktır. Büyük şehirlerde soyadı bırakılmış olduğu için, ikinci, üçüncü dededen sonrası unutulur gider. Sağlam bir aile tarihi kurulamaz.

Uygur⁵ olarak yaşamak isteyen ulusların bütün bireyleri, bütün ocakları birer soyadı alırlar. Bu ad; kişiyi soyuna, ocağına, yuvasına bağlamak için iyi bir bağdır.

⁵ medenî, uygar (GP)

Anadolu'da soyadının sonuna "-gil" getirilerek karşısındakine anlatmak istenir. "Toygargile gittim", "Kösegil bu gece bize gelecekler" denir ki aşağı yukarı aile ve ocak yerine kullanılmaktadır. Bir-iki büyük şehirle, İstanbul, bu güzel sözü atarak yerine "-ler" almıştır: Toygarlar, Koçlar, Köseleler gibi.

Türklerde Ad Vermekle İlişkili Görenekler

Türklerin görenekleri üzerine yazılmış olan kitaplarda ad verme işlerini gösterir yazılar pek azdır. İslâmlıktan öncesi için olduğu gibi, İslâmlıktan sonrası için de başlıca kaynak, masallar, destanlar, şaman yakarışları ile Altay, Yakut, Kırgız, Oranhay Türkleri üzerine yazılmış olan etnografya araştırmalarıdır.

Türk destanlarının en eskisi olan *Uğuznâme*'de "Uğuzhan, kendi adını kendisinin aldığı" söylenmektedir. İslâm devrinde yazılmış olan *Uğuznâme*'ye göre "Uğuz daha beşikte iken konuşmuş" imiş. Anlatılışa bakılırsa Uğuzhan'ın babası Karahan, -Uğuzlarda görenek olduğu üzere- çocuk yedi yaşına girince, Uğuz beylerine büyük bir toy vermiş. Orada bulunanlar, çocukta gördükleri sunguya göre bir ad verecekler imiş. Çocuk, bunlardan daha çabuk davranarak "*Benim adım Uğuz'dur*" demiş. Bütün toydakiler bunu beğenmiş ve alkışlamışlar imiş.

Dede Korkut Kitabı'nda ad verme işinden söz geçer. Bu kitabın anlattığına göre "*bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlardı*" (*Dede Korkut Kitabı*, s. 39).

Yenisey kıyılarında yaşayan Şamansal "Beltir" ve "Koybal" Türklerinde ad koyma işi doğumdan birkaç gün sonra olurmuş. Çocuğu doğan baba kendi halince bir toy yapar, yakınlarını, hısımlarını çağırırılmış. Ebe kadın, ev kadını gibi konuklara içki ve yemek verir, gelip gideni ağırlarmış. Yemekten sonra ebe kadın orada bulunanlardan en yaşlı olana yüzünü dönerek "*Çocuğa bir ad vermesini*" dilemiş. O kimse de çocuğa bir ad verir ve alkışlanırmış. Ebe kadın, oradakilere "*Çocuğa diş veriniz*" dermiş. Onlar da getirdikleri armağanları ortaya korlar.⁶ Bu armağanlar toplanıp çocuğun beşiğine asılmış⁷

⁶ koyarlar (GP)

⁷ Bugün Anadolu'da dahi toplanmış olan armağanlardan birtakımları çocuğun beşiğine bağlanır. (BA)

(Katanov, *Yenisey ve Minusine 1896 Seyahati Üzerine Rapor*, s. 14-15; *Proben*, IX).

Altay Türkleriyle Yenisey boylarında oturan Türklerin ad verme görenekleri aşağı yukarı Beltir ve Koybal uruklarının göreneklerine benzemektedir. Bunlarda çocuk doğar doğmaz, babası bir ad beğenip verir; çok kez bu ad, eve ilk gelen kimsenin adı olur. İlk söylenen nesnenin adı dahi verilir: Balta, Kılıç, Konuk, Köpek (Katanov, *Rapor; Proben* IX).

Yakutlar, ad koyma işinde eski Türk göreneklerini son günlere kadar bırakmamışlar. Bunlar, çocuğa üç ay sonra birinci adı verirler ki bu ad iğretidir. İkinci ad; çocuk, yay basıp ok attıktan sonra takılır (Seroşevski, *Yakutlar*, s. 530).

Rus yazıcılarından V. Titov, geçen kurun⁸ ilk yarısında Minusin Türkleri arasında bir araştırma yaptı. Birçok destanlar topladı, görenekleri yazdı. Titov'un anlattığına göre, bir çocuk büyüyüp yiğitlik göstermedikçe ad alamazmış. Adsız gezermiş. Yağlıları bozup batırlık gösterdikten sonra babası düğün yapar, çocuğuna ad verirmiş. Eski çağlarda ad almak sadece yiğitlerin işi imiş. Bayağı kimseler hep adsız gezerlermiş (Titov, "Minusinlilerin Kahraman Destanları", *Etnografya Mecmuası*, IV, 1858, s. 89, 146).

Kırgızlarla Kazaklarda çocuğa ad, doğumdan on beş gün sonra verilir. Çok kez çocuğun doğduğu sırada geçen şeyler, yapılan işler ad olarak konulur. Gelen konuğun adı da çocuğa ad olarak takılır: "Konuk Geldi", "Kıpçak Geldi", "Cuci" gibi, gerek Kırgızlar gerek Kazaklar, ad verme konusunda hocalara çokçalık⁹ kulak asmazlar.

Çocuğu yaşamayan babalar, anneler doğuş olur-olmaz, ad verme işiyle uğraşmaya koyulurlar. Bu gibi kimselerin çocuğu doğar-doğmaz ebe kadın dışarıya çıkarır ve kapıdan, çocuğu babasına satar: Satılmış, Satı, Durmuş, Duran, Taştımür gibi adlardan birisi konur. Başkırtlarda bu gibi babalar, çocuğun ağırlığına demir vererek satın alırlar.

Altaylılarda çocuğu yaşamayan baba, kötü bir ad verir: İt, İtbala, Donguz, İtalma gibi (Verbitski, *Altay Türkleri*, s. 86).

⁸ yüzyıl (GP)

⁹ çoklukla (GP)

Bu görenek, Kırgız ve Kazaklarda dahi vardır. Bunların inanışına göre, kötü bir ad konulan çocuğu Azrail, “domuz, köpek” diye iğrenip almazmış.

Çuvaşlarda da buna benzer görenekler vardır. Çocuğu yaşamayan babanın ve ananın çocuğunu, doğuştan sonra ebe kadın alıp dışarıya çıkar; orada beklemekte olan “Şaman”a çocuğu verir. Şaman, bunu babasına getirir “*Çöplükte bir çocuk bulduğunu, bunu satacağım*” söyler. Babası, çocuğu satın alır: “Süppü” diye ad verir ki bu da “süprüntü” demektir (*Çuvaş Lûgati*, Kazan, 1875). Anadolu’da dahi bu gibi görenekler yaşamaktadır. Çocuğu yaşamayan bir baba, ebe kadından yavrusunu satın aldığı gibi onu köye veya yaylaya yakın bir yatıra, bir evliya türbesine satar; bunun için adına, kız ise “Satı”, oğlansa ise “Satılmış” denir.

Dursun ve Yaşar gibi adlar da böyledir.

Anadolu Türklerinin doğum ve ad koyma göreneklere üzerine Ruslardan W. Gordlevski birtakım araştırmalar yapmış; 1910 yılında *Etnografya Cöngü*’nde yazmıştır. Bu iş üzerine Samoyloviç de bir yazı yazmış ve Orta Asya Türkleriyle Anadolu Türklerinin bu yoldaki göreneklerini karşılaştırmıştır. (*Jivaya Starina Mecmuası*, 1911, s. 298-300).

Anadolu Türkleri, eski göreneklerinin birçoklarını saklamış olmakla beraber, daha çok İslâmliğin buyruklarına uymakta bulunmuşlardır.

Türkiye’de ad vermek işi türlü türlü yapılmaktadır; şehirlerde, kasabalarda eski Türk göreneklere unutulmuş gibidir. Çocuğu doğan bir adam, hoca ise hemen *Kur’an*’ı açar: Çocuğun doğduğu günü, saati kabına yazar; bir de ad seçer. İlk gelen ayette bir ad bulunursa onu alır, yoksa hangi ayette bir ad varsa oraya kadar okur, bu adı çocuğa ad olarak yazar:

Yasin, Taha, Mükremin gibi. *Kur’an*’da bulunan birçok Yahudi adlarının Müslümanlar arasında yayılmış olmasının bir sebebi de budur.

Birtakımları da atasında dedesinde ünlü bir kimse, bir hoca, bir büyük adam var ise onun adını çocuğuna ad olarak verir.

Çocuk doğduktan sonra düşe yatarak, uyurken gördüğü kimse-nin adını çocuğuna ad olarak veren babalar da vardır.

Köylerde, Yörüklerde çok sevilen nesnenin veya kimsenin adını vermek görenektir. İlk söylenen nesnenin adı dahi çocuğa ad olarak verilir.

Birçok şehirlerde ve kasabalarda çocuk doğduktan sonra eve bir hoca çağrılır. Hoca birer kâğıt parçasına ayrı ayrı üç ad yazar; gözünü kapayarak onlardan birisini çeker, hangisi çıkarsa çocuğa ad olur.

Çocuğun ilk işittiği sesin Tanrı'ya çağrılış sesi olması için hoca, çocuğun kulağına ezan okur; ad verme işi ezandan sonra yapılır. Ondan sonra, çocuk babasının zenginliğine göre hocaya para verilir; yemekler yenir.

Eski Türkler, büyük işler yapan kimselerin adlarını değiştirerek ona yeni adlar verirlerdi. Bu değiştirmenin Kurultayca yapıldığı da vardır: Çengiz ve Gök Türklerden Kutluğ gibi.

Bizde Türk adlarını hoş görmeyen birtakım kimseler vardır. Bunlar Arapça adların anlamlarını bilmeyenlerdir. Yukarıda Haşim, Necla, Affan, Etem gibi Arap adlarının anlamları gösterilmişti. Sırası gelmişken şunu da söylemek isterim ki Arap adları başlıca üç bölüğe ayrılabilir. Birinci bölüm; İslâmlıktan önceki çağlardan kalmış olan adlardır. Hişam, Süfyan, Ziyat, Talha, Mugire, Muaviye,¹⁰ Keâp¹¹ gibi.

İslâmlıktan sonra eski Arap adlarının birçokları atılmış, yerine yeni adlar yapılmıştır.

İkinci bölüm; İslâmlığın sonra ortaya çıkardığı adlar olup Mustafa, Mehmet, Ahmet, Hasan, Hüseyin, Emin, Saim gibi.

Üçüncü bölümde olan adların birçokları Yahudilerden, birtakımları da başka uluslardan Araplara, İslâmlara geçmiştir: Musa, Yakup, Harun, Yusuf, Selman (Salman), Eyüp, Lokman gibi.

Yalnız Araplarda değil, başka uluslarda da bayağı ve gülünç adlar vardır. Fransızlarda Berger, Pierre, Bouillon, Boeuf (Monsieur le Boeuf) gibi ki “çoban, taş, et suyu, öküz” demektir. İngilizcede “Dykes” sözü kişi adı olarak da kullanılır ki “hendek, set, maden damarı” anlamlarına gelir. Türkçeden İngilizceye, İngilizceden Türkçeye iki değerli söz kitabı yazmış olan İngilizin adı “Red House”tur ki “kızıl ev, kırmızı vücut” demektir. Almanlarda Fick, Arseh, Ochse,

¹⁰ Muaviye, “erkeğe kızmış kancık kelb”e denir, *Kamus Tercümesi*. (BA)

¹¹ Keâp, “topuk” demektir. (BA)

“öküz”; Katzenellenbogen ise “kedi dirseği” anlamına gelmektedir. Çerkeslerde “Havzak, Mavzak” gibi adlar bulunmaktadır. Ruslarda Sobakin, “köpek oğlu”; Svenin, “domuz oğlu”; Svenoushov, “domuz kulağı oğlu”; Bıkov, “öküz oğlu” gibi adlar çoktur.

Türk adları arasında bu denli bayağı adlar bulunmaz. Araçlar ad için “*El esmâü tenzilü mine’s-semâi*” derler ki “*adlar gökten iner*” demek olur. Eski Türkler; adı, gökten inmiş saymazlardı. Çocuk, hak kazandığı adı alırdı. Onun için Türk adlarının bu yüzden de büyük bir değeri vardır.

*

* *

Bizde, benden önce “Türk adları”nı kimse araştırmamıştır. On yıl oluyor ki bu iş üzerine ilk kitabım çıkmıştı. Kamutay Kütüphanesi Başkanlığı aracılığıyla Amerika’dan yapılan bir isteyişe bu kitap yetişmişti. Son günlerde “Türk adları” üzerine birtakım esercikler çıkmıştır. Bunların hepsi de gelişigüzel şeylerdir. Üzerlerinde hiç uğraşılmamıştır.¹²

¹² Yanında “G” bulunan ve hiçbir imi bulunmayan sayılar Hicri, “D” bulunanla Miladi yılı gösterir. (BA)

[SÖZLÜK]

Aba: Harzem hanlarından Din Muhammet Han'ın torunu Ali Sultan gününde birçok işe karışmış olan bir Türkmen beyidir.

Abak: XII. doğum asrının ortalarında Şam'da hükümet etmiş olan bir Türk'tür. Bunun gününde Şam'a camdan bir köşk yapılmıştı. Pencerelelerinden yılın bütün mevsimleri gösterilirdi.

Bu adda daha birkaç Türk büyükleri geçmiştir.

Abakay:¹ İran'da İlhanlı Hükümetini kurmuş olan Hulâgû Han'ın oğludur. Abakay, babası öldükten sonra tahta çıkmıştır (G. 663/1264-1265). Zamanında Çengiz torunları arasında kavgalar olmuştur;²

ölmesi (G. 680/1281-1282).³ Doğruluğu çok severmiş. Kimsenin incinmesini istemezmiş.⁴ Kuzay⁵ Türkleri, kadınlarından büyük olanlara "Abakay", erkeklerden büyük olanlara "Akay" derler. Anadolu'da "Aba ve Aga" diyorlar.⁶

Abatay: Eski Türk erkek adlarındandır.

Abay: Üçüncü karında Cüci Han'ın torunlarındandır.

Abdan: Kırgızlardan bir boyun adıdır. Bu boyun büyük babalarının adı Abdan'dır

Abaş (ka):⁷ Faris Atabeylerinin büyüklerinden sayılan Sait bin Zengi'nin kızıdır. Anası ünlü Türkan Hatun'dur. 20 yıl kadar Moğolların elleri altında hükümet sürmüştür.⁸ Hulâgû

¹ Abakay Han

² Zamanında iki Cengiz Han hanedanı arasında kavgalar olmuştur.

³ Ölmesi H. 680/1281-1282 senesindedir.

⁴ **Çıkarılan cümle:** Yakut Müsta'sımî, Şemseddin Cüveynî, Abdülmü'min gibi birçok âlimlere her zaman bol bol ihsanlarda bulunmuş.

⁵ Kuzey (GP)

⁶ **Çıkarılan cümle:** Fakat ileriye doğru görüleceği üzere erkeklere verilmiş olan bir adın kadınlara da ve kadınlara verilmiş olan adların da ara sıra erkeklerde kullanıldığı vardır. Abakay kelimesi de böyle olmuştur. Arapça kitaplar bunu "Abaka" suretinde yazarlarsa da doğru değildir.

⁷ Abaş Hatun

⁸ Fars'ta yirmi sene kadar Moğolların elleri altında hükümet sürmüştür.

- Han'ın oğlu Demir'in kadını idi. G. 688/1289 yılında ölmüştür.
- Abi:** *Dîvânü Lugâti't-Türk'*te bir erkek adı.
- Abıç:** Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.
- Abık:** Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.
- Abış:** Eski Türk erkek adlarındandır.
- Abız:** Altay masallarında adı geçen bir kamdır. Bütün ünlü ve güçlü kamlara "Abız" denir.
- Abike Bahşi:** Eski Türk erkek adlarındandır.
- Ablak:** Kıpçak Hanlarından Yadiğâr Han'ın oğludur.
- Ablay:**⁹ Orta yüz Kazak Kırgız hanlarından olup D. 1780'de ölmüştür. Çok yiğit ve batır imiş.
- Abukan:** 1. Çağataylı hanlarından Duva Han'ın oğludur. Kardeşi Tarmaşirin (1322-1330) Çağatay hanlarından İslâmlığı ilk kabul etmiş hakandı.
2. Altay Türklerinde kutlanan bir dağ ve onun izisidir.
- Abul:** Harzem hanlarından Din Muhammet Sultan'ın oğludur. D. 1553 yılında han olmuştur.
Doğruluğu sever, çalışkan, anlayışlı imiş.
- Abuşka:** İlhanlı Gazan Han'ın Anadolu'ya gönderdiği beydir.¹⁰ Konya sultanlarından¹¹ Üçüncü Alâettin Keykubat'ın¹² fenalığı herkesi bıktırmış, Abuşka'ya başvurmuştu,¹³ Abuşka, Alâettin'i tutarak Tebriz'e yollamıştır. "Abuşka, avrat erine" derler. (*Abuşka Lûgati*)
- Aburşu:** Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.
- Acar:** Kirman'da hükümet kurmuş olan Kara Hıtaylı Burak Hacib'in oğludur. Gazan Han'la kavgaları vardır. Maraş'ta yeni ve taze bir şey "ecer" derler. Niğde'de "acar" şeklinde kullanılır. Batı Anadolu'da¹⁴ çalışkan ve gayretli adama "acar" denir.
- Acay:** Eski Türk erkek adlarındandır.

⁹ Ablay Han: Maverâinnehir'de gelmiş olan Kazak hanlarındandır. Kabri Yas Şehrinindedir.

¹⁰ İlhanlı Padişahlarından Sultan Mahmud Gazan Han tarafından Selçik memleketleri üzerine memur edilen Moğol beyidir.

¹¹ padişahlarından

¹² III. Sultan Alâeddin Keykubat'ın

¹³ Abuşka'ya başvurmağa mecbur kılmişti

¹⁴ Uşak taraflarında

Acahan:¹⁵ İran'da hüküm sürmüş olan Akkoyunlu Türkleri beylerindedir.¹⁶

Acıbuca: 1. Yakut Türklerinin destanlarında adı geçen bir yiğittir.

2. Masallarda bir kahraman adı (*Pekarski Lugâti*, s. 31).

Acu: Manas Destanı'nda adı geçen bir yiğittir. Eski Yenisey Kırgız Türklerinde beylere verilen bir ad olmuştur.

Aça:¹⁷ Karesi Beyi Açlan Bey'in adamlarındandır. Sonra Gazi Avranos ile Orhan Gazi'ye¹⁸ gelmişlerdir.¹⁹

Acabuğa: Kayşan Kaan'ın saray bakanıdır.

Açık: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Açıl: Türk adlarındandır. Harzem Hanı Mehmed'in dayısı Gayır Han'ın ikinci adı "İnalçık" olduğu gibi, üçüncü adı da "Açıl" imiş. Bu adın "Turuvallı Aşıl"ın adı ile yakınlığı vardır.

Açlan: Balıkesir yörelerinde²⁰ hükümet sürmüş olan "Karesi" beylerindedir. Balıkesir'de yatar.²¹

Adan: Hindistan ile Efganistan arasında oturan Türklerin beylerindedir. 970²² yılında Efganlarla çarpışmıştır.

Adar: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Adın: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Adıyeke: Uygur yazılarında adı geçen bir Türk'tür.

Admış: Eski Türk erkek adlarındadır.

Adsay: Orta Asya Hakanlarından Toğan Timur'un torunlarındandır. 1434-1439 yıllarında hanlık sürmüştür.

Adsız: Eski Türk erkek adlarındadır.

Afrasyab: Turan hakanlarının²³ en büyüklerinden imiş; *Şehnâme*'de adı çok geçer, İranlılarla birçok kavgaları vardır.²⁴

Son Loristan hükümdarlarının

¹⁵ Acahan Bey

¹⁶ padişahlarındandır.

¹⁷ Aça Bey

¹⁸ Orhan Gazi Hazretlerinin dergâhına

¹⁹ **Çıkarılan cümle:** Bu sûretle Osmanlı olmuştur.

²⁰ yörelerinde (GP)

²¹ yatar (GP)

²² Tarihin hicri mi miladi mi olduğu belirtilmemiştir. Hicri tarihse, miladi 1562-1563'e denk gelir. (GP)

²³ padişahlarının

²⁴ **Çıkarılan cümle:** Bu adın asıl Türkçesi bilinemedi gitti. Afrasyab'ı Barshan'dan

dan olup Gazan Han tarafından zulmu dolayısıyla öldürülen beyin de adı da Afrasyab'tır. Yunanlılar, Afrasyab'a "Ferya Pasius" derler.

*Dîvânü Lugâti t-Türk'*ün sahibi Afrasyab'ın Türkçe adının "Alp Ertonga" olduğunu yazar.

Afşin: Abbasoğullarından²⁵

Mu'tasım gününde²⁶ ad, san almış bir Türk beyidir. Kendisi Fergane beylerinin oğullarından imiş.²⁷ İran'da çıkan bir yalancı peygamberi ancak bu öldürebilmiştir. Mu'tasım'ın Anadolu'ya yürüdüğü sırada, Afşin yandan Rum ordusunu vurmamış olsaydı iş kötü idi.²⁸ Arapların karalamasıyla 205/820-821'te ağılanmıştır.²⁹ Opçin ve Oçin diye yazılan bu kelimeyi Araplar Afşin şekline koymuşlardır. "*Opçin cenk esbabından cebeye derler.*" (*Abuşka Lûgati*); *Sahâ'ifü l-Ahbâr*'da "*Esruçene*³⁰ *Hanlarına*³¹ *Afşin derler.*" diye yazılmıştır.

Aga (ka): Kaşgar Çağataylarından İlyas Hoca Oğlan Han'ın karısıdır.

Agabigüm (ka): Eski Türk kadın adlarından.

Ağalday: Manas Destanı'nda adı geçen bir yiğittir.

Ağamak: Eski Türk erkek adlarından.

Ağamolla: Hindistan krallarından,³² ünlü Ekberşah'ın oğulları gününde bakanlık³³ etmiş bulunan üç kimsenin babalarındadır.

Ağat (ka): Kıpçak hanlarından Özbek Han'ın karısıdır. Hristiyan dinine geçtiği için kocası ağılatmıştır. Bu ad vaftiz adıdır.

Ağıç: Kırgız beylerinden birinin adı.

Ağıs: Kırgızlardan bir boyun büyük babasının adıdır.

Ağış: Manas Destanı'nda adı geçen bir yiğittir.

Ağlamış: Eski Türk erkek adlarından.

bozulmuş diyenler uydurma bir şeyden başka bir şey diyemiyorlar. Afrasyab, Acem dili üzerindedir.

²⁵ Abbasi halifelerinden

²⁶ zamanında

²⁷ **Çıkarılan cümle:** İslâmlığa büyük hizmetler etmiştir.

²⁸ ormanlık taraflarından vurmamış olsa idi hâli fena idi.

²⁹ zehirlenmiştir (GP)

³⁰ Esruşe

³¹ padişahına

³² padişahlarından

³³ vezirlik